

Havaintoja käännösratkaisuista al-Bundārīn
arabiankielisessä käännöksessä Firdawsīn
Šāhnāmasta

Jouni Harjumäki
Pro gradu -tutkielma
Ohjaaja: prof. Jaakko Hämeen-Anttila
Maaliskuu 2014
Maailman kulttuurien laitos
Helsingin yliopisto

Sisältö

1	Johdanto	3
2	Šāhnāma ja sen konteksti	7
2.1	Persian kielitilanne	7
2.2	Firdawsī ja Šāhnāma	9
2.3	Al-Bundārī	10
3	Metodologinen tausta	11
3.1	Käännöksen tutkiminen	12
3.2	Tekstihistoria ja tekstikritiikki	19
4	Rakenneanalyysi	22
4.1	Esimerkkikatkelmat	23
4.1.1	Farīdūnin kuninkuuden alku	23
4.1.2	Maailman jakaminen	25
4.1.3	Irajin murha	28
4.1.4	Manūčihrin syntymä	30
4.1.5	Lähetin tarina	32
4.2	Käännösyksikkö	35
4.3	Lisäykset	36
4.4	Poistot	38
5	Vastaavuudet sanastossa	40
5.1	Formulainen kieli	40
5.1.1	Leksikaaliset vastaavuudet	41
5.1.2	Lisäykset ja muutokset	44
5.2	Arabialaiset lainat Firdawsilla	49
6	Tulokset	53
7	Lopuksi	56
	Lähteet	58
	Kirjallisuus	58

1 Johdanto

-- ut iuvenes ad legendum praeclarum istud Persicarum litterarum
monumentum, Schahname dico, impellerem --
Johann August Vullers, 1833

Šāhnāma on persiankielinen eepinen runoelma, jonka Abū al-Qāsim Firdawsī (940–1020) sepitti 900–1000-lukujen taitteessa. Teoksessa kerrotaan persialaisten historia maailman luomisesta 600-luvun arabivalloituksiin, ja se on jakotettu Persian kuninkaiden, myyttisten ja historiallisten, mukaan. Nykyään *Šāhnāma* pidetään persialaisten kansalliseepoksena, ja se on persialaisen kirjallisuuden tunnetuimpia teoksia.

Historioitsija Faḥr ibn ‘Alī al-Bundārī käänsi *Šāhnāman* arabiaksi 1200-luvun alussa. Tämä käännös on monella tavalla mielenkiintoinen tutkimuskohde.

Šāhnāma on hyvin laaja, noin 60 000 säeparia pitkä *mutaqārib*-mittaan persiaksi seipitetty eepos – al-Bundārīn lyhennetty käännös sen sijaan on arabiankielistä proosaa. Sen lisäksi että lähtö- ja kohdekieli ovat rakenteellisesti kaukana toisistaan, myös tekstin muoto on muuttunut. Tällaisissa muutoksissa kääntäjä on joutunut tekemään monenlaisia ratkaisuja. Näiden lisäksi hän on myös tehnyt suurempia sisällöllisiä muutoksia tekstiin. Tässä tutkielmassa tarkastellaan kääntäjän toimintaa erilaisista näkökulmista.

Kun al-Bundārī käänsi *Šāhnāman* arabiaksi, persia ja arabia olivat olleet vuorovaikutuksessa jo muutaman vuosisadan ajan. Molemmat olivat tärkeitä kulttuurin ja kirjallisuuden kieliä. Tässä vaiheessa kielten vuorovaikutusta, 1200-luvulla, kirjallisuutta kuitenkin käännettiin kielten välillä enää melko vähän. Kun käännöksiä tehtiin, niiden suunta oli yleensä arabiasta persiaan. Tässä kontekstissa al-Bundārīn työ on siis varsin poikkeuksellinen.

Kun al-Bundārīn käännöstä verrataan persiankieliseen eepokseen, kaksi laajaa tutkimuskysymystä nousee esiin. Ensinnäkin, millaisen alkutekstin pohjalta al-Bundārī teki käännöksensä? Eepoksen varhaisimmat persiankieliset käsikirjoitukset ovat 1200-luvulta, jolloin käsikirjoitustraditio oli jo ehtinyt ha-

jaantua. Eepoksen tekstikriittisessä rekonstruoinnissa al-Bundārīn käännös on merkittävä lähde, ja sitä onkin hyödynnetty uudessa Khaleghi-Motlaghin kriittisessä editiossa (1988–2008). Toisaalta voidaan kysyä, millä tavalla al-Bundārī teki käännöksensä.

Vanhojen tekstien käännöksistä erityisesti pyhiä ja tieteellisiä tekstejä on tutkittu useasta eri näkökulmasta. Al-Bundārīn käännöstä ei kuitenkaan voi tutkia täysin samalla tavalla kuin pyhien tai tieteellisten tekstien käännöksiä on tutkittu. Näin on ennen kaikkea siksi, että al-Bundārīn omat tavoitteet ja menetelmät käännöstyössä olivat aivan erilaiset kuin pyhien tai tieteellisten tekstien kääntäjillä, jotka pääsääntöisesti pyrkivät luomaan alkutekstiä mahdollisimman tarkasti (sisällöllisesti ja joskus jopa muodollisesti) vastaavan käännöksen.

Vaikka Šāhnāmaa pidetäänkin nykyään pääasiassa kaunokirjallisena teoksena, se oli keskiajalla ennen kaikkea merkittävä osa persialaisessa ja arabialaisessa kuninkaiden kirja -historiankirjoitustraditiossa. Riippumatta siitä, oliko Šāhnāma al-Bundārīlle ensisijaisesti historiaa vai kaunokirjallisuutta, näiden genrejen kääntäjät eivät välttämättä pyri yhtä tarkkaan alkutekstin seuraamiseen kuin pyhien ja tieteellisten tekstien kääntäjät.

Mielekkään vertailukohdan al-Bundārīn käännöksen tutkimiselle saattaisivatkin antaa tutkimukset Homeroksen eeposten vanhoista proosakäännöksistä. Tilanne on näiden käännösten kohdalla samankaltainen: prestiisissä – mutta kaukana pyhän tekstin asemasta – olevasta eepisestä runoelmasta on tehty proosakäännös toiselle kielelle.

Pyhien tekstien, erityisesti Vanhan testamentin, käännöksiä on tutkittu monesta eri näkökulmasta ja niiden tutkimuksen piirissä on kehitetty menetelmiä ja lähestymistapoja aiheeseen. Keskiajan ensimmäisen suuren käännöslähdteen aikana kreikasta ja syyriasta arabiaan käännettyjä tieteellisiä tekstejä on myös tutkittu jonkin verran nimenomaan kääntämisen näkökulmasta – käännöksiä kreikasta arabiaan jopa siinä määrin, että valmisteilla on käännössanakirja (Endress & Gutas 1992–). Lisäksi kääntäjän seuratussa riittävän

tarkasti alkutekstiään voidaan jopa laatia yksittäisen tekstin käännöskielioppi (Ruland 1978).

Vanhoja Homeros-käännöksiä ei kuitenkaan ole juurikaan tutkittu käännöstävän näkökulmasta – ja arabiankielisiä historiallisia ja kaunokirjallisia tekstejä vielä vähemmän. Sopivaa vertailukohtaa tällä tutkimuksella ei siis oikeastaan ole. Tästä syystä al-Bundārīn käännöstä on lähdettävä tutkimaan sellaisena kuin se on, vailla teorioita ja ennakkokäsityksiä. Tutkielmalla on täten annettavaa varsinaisten tulostensa lisäksi myös yleisesti käännösten tutkimukseen.

Keskeinen tutkimuskysymys on, oliko al-Bundārīlla joitakin periaatteita, jotka ohjasivat hänen käännöstyötään ja jotka selittävät hänen tekemiään ratkaisuja. Tähän vastaamiseksi on ensisijaisesti tietenkin verrattava hänen käännöstään Firdawsīn tekstiin, ja pohdittava seuraavia kysymyksiä. Kuinka uskollisesti käännös seuraa alkutekstiä? Kääntääkö al-Bundārī tietyt sanat, fraasit ja formulat aina samalla tavalla? Miten hän käsittelee arabian ja persian yhteistä sanastoa? Kuinka pitkän jakson tekstiä hän käänsi kerrallaan? Miten lähtö- ja kohdetekstit vastaavat toisiaan sisällöllisesti; lisääkö tai poistaako kääntäjä jotakin materiaalia?

Jotta edellä esitettyihin kysymyksiin voidaan vastata, on tunnustettava eepoksen tekstihistorian ongelmat. Al-Bundārīn käyttämä teksti ei nimittäin täysin vastaa yhtäkään tuntemamme persialaista käsikirjoitusta – kriittisistä editioista puhumattakaan – ja tämä on huomioitava, kun käännöstä verrataan persialaiseen tekstiin. Lisäksi on pohdittava al-Bundārīn kompetenssia käännöstyössä. Ymmärsikö hän kaikki Šāhnāman kielimuodon arkaaiset piirteet? Kuinka hyvin hän (mahdollisesti persialaisena) hallitsi arabian kirjakielen?

Keskiaikaisten käännösten tutkimista hankaloittaa lisäksi se, että tekstejä kopioitaessa niihin tuli usein muutoksia, sekä tahattomia että tarkoituksellisia. Toisaalta jos tarinat olivat jo tunnettuja, niitä ei välttämättä käännetty sinänsä, vaan ne saatettiin selittää omin sanoin käyttämällä lähtötekstiä jonkinlaisena muistin apuneuvona.

Luvussa 2 käsitellään Šāhnāmaa ja sen kontekstia. Erityinen huomio on sen kielellisessä ympäristössä (2.1). Eeposta ja sen syntyhistoriaa tarkastellaan luvussa 2.2, ja al-Bundārīn liittyviä ongelmia käsitellään luvussa 2.3. Luvussa 3 käsitellään Al-Bundārīn käännöksen tutkimisen menetelmällisiä apuneuvoja. Tutkielman kannalta oleellisia ovat eräät käännöstieteen käsitteet (luku 3.1) sekä tekstikritiikin ja tekstihistorian välineet (luku 3.2).

Varsinainen analyysi koostuu kahdesta osasta. Ensiksi (luku 4) tutkitaan al-Bundārīn tekemiä rakenteellisia ratkaisuja viidessä tekstikatkelmassa. Tutkittavia seikkoja ovat al-Bundārīn käyttämät käännösyksiköt ja hänen tekemänsä lisäykset ja poistot. Toisessa osassa (luku 5) tutkitaan kääntäjän valintoja sanaston tasolla. Aluksi (luku 5.1) tutkitaan tietyissä tilanteissa Firdawsīlla usein esiintyviä sanoja ja niiden käännösvastineita, ja tämän jälkeen (luku 5.2) tarkasteluun otetaan Firdawsīlla esiintyviä arabialaisia lainoja ja al-Bundārīn tapoja kääntää niitä.

Yhteenvetoluvussa 6 kootaan havaintoja ja palataan aluksi esitettyihin kysymyksiin. Lopuksi tutkielma asetetaan kontekstiinsa ja pohditaan mahdollisia jatkotutkimuskysymyksiä (luku 7).

Tutkielmassa käsitellään kahta lähes samalla kirjoitusjärjestelmällä kirjoitettavaa kieltä, persiaa ja arabiaa. Tekstiesimerkit jätän transkriboimatta, nimien (myös persialaisten) transkriptio perustuu arabiaan. Rajaan tutkielman aineistoksi ensimmäisen neljänneksen eepoksesta. Tämä käsittää Khaleghi-Motlaghin edition kaksi ensimmäistä nidettä ja 12 ensimmäistä kuninkuusjaksoa. Firdawsīn tekstiin viitataan antamalla jakson ja säkeen numeron,¹ al-Bundārīn tekstiin viitataan ‘Azzāmin edition sivu- ja rivinumerolla. Kaikki esimerkkini ovat ‘Azzāmin edition ensimmäisestä osasta, joten viittauksetkin ovat siis vain siihen.

¹ Käytän samaa jaksonumerointia kuin Wolff (1935), mutta Khaleghi-Motlaghin editioon sopeuttaen (tästä syystä jaksot 12b’ ja 12e’). Esimerkkini ovat jaksoista 4 (Jamšīd), 5 (Ḍaḥḥāk), 6 (Farīdūn), 7 (Manūčīhr), 8 (Naudar), 12 (Kay Kāwus), 12b (Hāmāvarānin taistelu), 12b’ (Rustam ja seitsemän soturia), 12c (Rustam ja Suhrāb), 12d (Siyāwahš), 12e (Siyāwahšin kosto), 12e’ (Gīvin matka Turkistaniin). Esim. 6: 2 viittaa Farīdūn-jakson toiseen säkeeseen.

2 Šāhnāma ja sen konteksti

2.1 Persian kielitilanne

Seuraavassa käsittelen Persian kielitilannetta Šāhnāman syntyä edeltävinä vuosisatoina, 600–1000-luvuilla. Tuona aikana tapahtui kaksi suurta muutosta. Aluksi arabia vei keskipersian tehtävät hallinnon ja kirjallisuuden kielenä, ja keskipersian kirjakieli jäi zarathustralaisen yhteisön kieleksi. Firdawsīn aikaan tullessa persia oli jälleen valtakieli, nyt varhaisen nykypersian muodossa. Arabia ja persia (sekä keski- että nykypersia) ovat olleet kontaktissa keskenään useiden vuosisatojen ajan, ja niiden välillä on käännetty runsaasti kirjallisuutta, mistä al-Bundārīn käännöskin on esimerkki.

Ennen arabivalloituksia sasanidien Persiassa virallisena kielenä oli pahlavi eli kirjallinen keskipersia. Sen käyttö hallinnon kielenä jatkui 700-luvulle saakka, jolloin arabia syrjäytti sen. (Perry 2009: 43–44.) Persialaiset muslimit omaksuivat uuden uskonnon ja sen pyhän kirjakielen. Uмайjadikaudella (661–750) alkaneen käännösliikkeen myötä myös persialaiset käänsivät arabiaksi pahlavinkielisiä teoksia, lähinnä historiaa ja kaunokirjallisuutta. ‘Abdullāh ibn al-Muqaffa‘ (n. 720 – n. 756) Fārsista oli yksi keskeisimmistä kääntäjistä, vaikka useimmat hänen käännöksistään eivät olekaan säilyneet. Yksi hänen merkittävimmistä käännöksistään, arabiankielinen *Kalīla ja Dimna* on säilynyt, mutta sen pahlavinkielinen alkuteksti on kadonnut. Persian historian kuninkaiden kirja -traditiosta Ibn al-Muqaffa‘ käänsi esimerkiksi *Khwadāināmagin*, ja Firdawsī käytti mahdollisesti tätä käännöstä yhtenä lähteenä Šāhnāmassaan.² (Bosworth 1983: 487–488.)

Seuraavassa nykypersian kirjakielen syntyä käsiteltäessä käytetään Ibn al-Muqaffa‘in käyttämiä nimiä. Hänen mukaansa persian kielellä oli kaksi rekiste-

² Kysymykset siitä, oliko Khwadāināmag-nimisiä teoksia yksi vai useampia, mitkä niistä käännettiin arabiaksi, ja ylipäätään mikä kuninkaiden kirja -tradition tekstien suhde toisiinsa on, ovat monimutkaisia. Ks. esim. Hämeen-Anttila (2013).

riä: puhuttu *darī* ja kirjoitettu *pārsī*, jota nykyään kutsutaan pahlaviksi.³ Darī oli Ktesifonin puhekieli. Arabien tultua kieli menetti asemiaan Ktesifonissa ja sen puhuma-alue laajeni itään, ja viimeistään 800-luvulla se jo oli Iranin alueen yhteinen puhekieli. Laajalla alueella silläkin oli toki murteensa: lounaisissa murteissa oli enemmän yhteisiä piirteitä *pārsīn*, Khurāsānin alueen murteissa *parthin* ja muiden iranilaisten kielten kanssa. (Lazard 1975: 598–601.)

Persialaisten kirjakielinä olivat *pārsī* ja arabia. Kun arabiasta tuli hallinnon kieli, *pārsī* jäi zarathustralaisten käyttöön, ja vielä 800-luvulla kirjoitettiin paljon uskonnollista tekstiä *pārsī*ksi. Arabia oli myös ei-natiivien käyttämä kirjakieli, mutta syy tähän ei ollut täysin uskonnollinen. Tärkeät vanhat persialaiset tekstit oli jo käännetty arabiaksi ja ne olivat paremmin saatavilla käännöksinä. (id. 602–603.) Lisäksi merkittävänä syynä oli varmasti myös se, että arabiaa on *pārsī*ä merkittävästi helpompi lukea ja kirjoittaa.

Pārsī oli siis tehnyt tilaa arabialle tärkeimpänä kirjakielenä. 800–1000-luvuilla yhteinen puhekieli *darī* levisi yleisesti käytetyksi kirjakieleksi. Darīn leviäminen tapahtui kahdella tasolla. Sitä käytettiin aluksi populaariin ja pienten hovien runouteen, mutta vähitellen sen käyttö levisi hallintoon ja tieteeseen. Samalla sen käyttöalue laajeni idästä länteen. Idässä arabian ja *pārsīn* vaikutus oli pienempi, eikä darīn tarvinnut kilpailla niiden kanssa. Darīn leviämisen alkuvaiheessa mukana kulki itäisten alueiden murteiden piirteitä, myöhemmin se sai vaikutteita muista iranilaisista kielistä ja arabiasta. (id. 606–609.)

Vähitellen darīsta kehittyi uusi persian kirjakieli, jota Firdawsīkin eepoksessaan käytti. Kirjakielen kehittyminen ei kuitenkaan pysähtynyt 1000-luvulla, vaan vasta 1200-luvulla voidaan persian kirjakieltä kutsua klassiseksi, muodoksi, jossa se pysyi suhteellisen vakaana 1900-luvun alkuun saakka (Perry 2009: 63–66).

³ Näiden lisäksi (edelleen Ibn al-Muqaffa'in mukaan) Iranissa käytettiin *pahlavīā* muinaisen Meedian alueella, *suryānīā* (arameaa) Sawadissa ja *hūzīā* (mahdollisesti elamia) Khuzestanissa. (Lazard 1975: 598.) Firdawsīkin käyttää Šāhnāmassa nimiä *darī* ja *pahlavī*. Darī tarkoittaa Firdawsīn aikaan jo vakiintunutta nykypersiaa, *pahlavī* sen sijaan ei niinkään kieltä, vaan eeposta tai eepistä tyyliä (Shahbāzī 1991: 40, alaviite 4).

2.2 Firdawsī ja Šāhnāma

Paras lähde Firdawsīn elämästä on itse Šāhnāma, sillä muut lähteet ovat myöhäisiä, epäkriittisiä ja ristiriitaisia. Firdawsī lisää eepokseensa toisinaan itseensä liittyvää materiaalia. (Shahbāzī 1991: 1.) Hän syntyi Khurāsānin Tūsissa todennäköisesti vuonna 940 (id. 20–22, 30). Hän aloitti Šāhnāman sepittämiseen runomittaan Abū Manšūrīn proosa-Šāhnāman pohjalta vuonna 980, ja tämä työ valmistui neljätoista vuotta myöhemmin (id. 71, 74). Tämä oli kuitenkin vasta ensimmäinen versio; toinen valmistui vuonna 1004, ja se on omistettu hänen merkittävälle tukijalleen Sulṭān Maḥmūdille (id. 85). Kolmas ja lopullinen, noin 60 000 säeparia käsittävä versio valmistui lopulta vuonna 1010 (id. 94). Firdawsī kuoli pitkään sairastelleena ja tyhjin käsin vuonna 1020 (id. 103).

Firdawsī ei suinkaan sepittänyt Šāhnāman tarinoita tyhjästä, vaan hän käytti lähteinään Persian historiasta aiemmin persiaksi ja mahdollisesti myös arabiaksi kirjoitettuja teoksia. Osa näistä teoksista on mahdollisesti ollut varhaisempien pahlavinkielisten tekstien käännöksiä (vrt. Ibn al-Muqaffa^c ja Khwadāināmag, yllä). Kirjallisten lähteiden selvittämisessä ongelmana on se, että yhtä pientä poikkeusta⁴ lukuunottamatta mitään Šāhnāman ensisijaista lähdetä ei ole säilynyt. Varsinaista evidenssiä ei siis ole, ja tämän takia osa tutkijoista (esim. Davidson 1994) pitääkin Šāhnāmaa lähtökohtaisesti lähteiltään ja synnyltään oraalisena teoksena. Tässä tutkielmassa ei ole syytä mennä syvälle Šāhnāman lähteiden ongelmiin, niitä käsittelevät esimerkiksi Davis (1996) ja Hassanabadi (2010).

Šāhnāma on, kuten edellisessä luvussa todettiin, ajalta jolloin nykypersian kirjakieli oli jokseenkin vakiintunut Persian tärkeimmäksi kieleksi. Sen sanastossa on kuitenkin jonkin verran arkaaista ainesta, joka klassisella ajalla on jäänyt pois käytöstä.⁵ On myös huomattavaa, että Firdawsī käyttää huomattavan vähän arabialaisia lainoja, erityisesti verrattuna muihin oman aikansa

⁴ Abū Manšūrīn proosa-Šāhnāman nk. ”vanhempi esipuhe”, johon liittyviä ongelmia käsittelee Davis (1996).

⁵ Eräät Šāhnāman kielen arkaaisena pidetyistä piirteistä ovat itse asiassa lainoja muista iranilaisista kielistä tai persian murteista, ks. Paul (2000).

persialaisiin kirjailijoihin (Perry 2009: 55–56). Tähän palataan luvussa 5.2.

Firdawsī sepitti Šāhnāman *matnawī*-muotoon, jossa kunkin säeparin säe-
keet muodostavat keskenään loppusoinnun. Runomittana on *mutaqārib*, jossa
yksi säe koostuu yhdestätoista tavusta lyhyiden (◡) ja pitkien (–) tavujen vuo-
rotellessa seuraavalla tavalla: ◡-- | ◡-- | ◡-- | ◡- || . Mitta yleistyi sittemmin
eoppisen runouden käytössä mahdollisesti juuri Firdawsīn valinnan ansiosta.

2.3 Al-Bundārī

Al-Bundārī (Qiwām al-Dīn al-Fatḥ ibn ‘Alī ibn Muḥammad al-Bundārī al-
Iṣfahānī) oli 1200-luvun alussa Damaskoksessa vaikuttanut historioitsija, josta
tiedetään kovin vähän. Hänen päätyönsä *Zubdat al-nuṣra wa-nuḥbat al-‘uṣra* on
‘Imād al-Dīn al-Iṣfahānīn kirjoittaman suur-seldžukkien historiateoksen *Nuṣrat
al-fatra* tiivistelmä. Toinen häneltä säilynyt merkittävä teos on tutkielman
kohteena oleva Firdawsīn Šāhnāman arabiankielinen käännös. (Houtsma 1960.)

Emme tiedä al-Bundārīsta juuri muuta: edes hänen äidinkieltä ei ole
varmasti tiedossa. Hänen Šāhnāma-käännöksensä tutkimuksen kannalta kysy-
mys on mielenkiintoinen, sillä käännösten tutkimus lähtee usein olettamukses-
ta, että käännökset tehdään hyvin hallitusta lähtökielestä omalle äidinkielelle.
Vaikka tämä oletus saattaakin päteä modernina aikana useimmissa tapauksis-
sa, keskiajalla tilanne saattoi olla jopa päinvastainen, sillä klassinen arabia ja
latina eivät periaatteessa olleet kenenkään äidinkieliä.

Al-Bundārīn äidinkieli-ongelmaa voi lähestyä kahdesta suunnasta. Aluksi
voidaan pohtia kääntämistä yleensä tuohon aikaan. Persiasta ei enää 1200-
luvun alussa juurikaan käännetty kirjallisuutta arabiaksi, vaan suunta oli pää-
sääntöisesti päinvastainen. Persialaiset itse kirjoittivat paljon myös arabiaksi,
ja heille kääntäminen oli tuttua. Arabit olivat edeltäneiden vuosisatojen aika-
na kääntäneet myös syyriasta ja kreikasta kirjallisuutta arabiaksi. Tässä kää-
nnöslikkeessä oli mukana myös ei-arabeja, mutta al-Bundārīn aikaan liike oli jo
hiipunut kaiken tarvittavan tultua jo käännettyksi. Toisaalta juuri Šāhnāman
ollessa käännöksen kohteena on kääntäjä hyvin mahdollisesti ollut persialainen,

olihan eepos 1200-luvun alussa jo persialaisten kansallisylypeys. Arabitkin toki olivat kiinnostuneita persialaisesta historiankirjoituksesta, mutta Šāhnāma-käännöksen kohteena olisi kuitenkin ollut varsin massiivinen.

Voidaan siis olettaa, että al-Bundārī oli äidinkieleltään persialainen, ja on mahdollista, että todisteita tälle oletukselle löytyy hänen käännöksestään. Ei kuitenkaan ole välttämättä helppoa tai edes mahdollista selvittää, johtuvatko käännöksen mahdolliset kieliopilliset tai tyylilliset epäarabialaisuudet lähtötekstin vai äidinkielen vaikutuksesta. Näiden seikkojen tutkiminen olisi helpompaa useampia kääntäjiä ja tekstejä vertailemalla.

3 Metodologinen tausta

Tässä luvussa käsitellään käännösten tutkimisessä käytettäviä käsitteitä sekä tekstihistoriaa ja tekstikritiikkiä. Nämä ovat al-Bundārīn Šāhnāma-käännöstä tutkittaessa tarpeellisia työvälineitä. Tekstikritiikkiä on käytetty ja kehitetty erityisesti antiikin tekstien sekä Raamatun vanhojen käännösten tutkimuksessa. Tavoitteena on ollut näiden tekstien alkuperäisten muotojen rekonstruktio. Tekstikritiikin menetelmät sopivat periaatteessa minkä tahansa käsikirjoituskulttuurin tuotoksen tutkimiseen, kunhan kulttuurin erityispiirteet huomioidaan.

Esimoderneista käännöksistä raamatunkäännökset, erityisesti kreikankielinen Vanha testamentti, Septuaginta, ovat olleet eniten käännöstekniikan tutkimuksen kohteena. Suurimpana ongelmana näiden tutkimusten soveltamisessa al-Bundārīn Šāhnāma-käännökseen on se, että Raamatun kääntäjät suhtautuivat käännettävään tekstiin täysin eri tavalla kuin al-Bundārī Šāhnāmaan. Heidän käännöstensä kohde oli pyhä teksti, jonka merkitys oli pääsääntöisesti annettava kohdekielellä mahdollisimman tarkasti.

Kaunokirjallisten tekstien moderneja käännöksiä on myös tutkittu paljon. Näiden ongelmana tämän tutkielman kannalta on kuitenkin se, että modernilla ajalla tekstin alkuperäiseen kirjoittajaan suhtaudutaan aivan eri taval-

la kuin al-Bundārīn aikaan, ja kääntäjät pyrkivätkin pääsääntöisesti olemaan ”uskollisia” lähtötekstilleen. Tällaista ajatusta al-Bundārīlla ei ollut, tai ainakaan hänen käännöstapansa ei sitä heijasta. Näin ollen modernien käännösten tutkimuskaan ei suoraan auta tässä tutkielmassa.

Huolimatta siitä, että modernin käännöstieteen kohteena on lähinnä modernit tekstit ja niiden käännökset, alalla on kuitenkin kehitetty minkä tahansa käännöksen tutkimisessa käyttökelpoista terminologiaa, jota käsittelen seuraavassa luvussa.

3.1 Käännöksen tutkiminen

Kun tutkimuksen tavoitteena on kuvata käännös sellaisena kuin se on (eikä esimerkiksi määritellä kääntäjän tehtävää preskriptiivisestä näkökulmasta⁶), perusmetodi on selkeä: verrataan käännöstä sen lähtötekstiin ja tehdään havaintoja näiden tekstien eroista ja yhtäläisyyksistä sekä käännösstrategioista. Näitä havaintoja luokitellaan ja lopuksi niille etsitään selityksiä kohdekuultuurin normeista. (Esim. Kujamäki 2013: 378–381.)

Vaikka edellä kuvattu menettely perustuu käännöstieteen deskriptiiviseen paradigmaan (esim. Toury 1995), en pyri tässä tutkielmassa kuvaamaan al-Bundārīn Šāhnāma-käännöstä orjallisesti minkään tietyn käännöstieteen teorian avulla. Tämä päätös perustuu ennen kaikkea yllä kuvattuihin ongelmiin: näiden teorioiden ja menetelmien avulla on tutkittu ennen kaikkea moderneja käännöksiä. Vanhoista käännöksistä huomiota ovat saaneet lähinnä raamatunkäännökset, jotka puolestaan ovat oma erikoistapauksensa. Teorioihin turvautumisen sijaan tarkastelen tässä luvussa muutamia käännöstieteellisiä käsitteitä tutkielman kohteen kannalta, ja pohdin käsitteiden soveltuvuutta tähän työhön. Esille nousee lisää tutkimuskysymyksiä, joihin analyysissä etsitään vastauksia.

⁶ Sen lisäksi että käännöstieteen tehtävänä on tutkia käännöksiä, sen piirissä on kehitetty teorioita, joita kääntäjät voivat hyödyntää työskennellessään. Tästä syystä useat tässä luvussa käsittelemäni termit voidaan määritellä myös preskriptiivisestä näkökulmasta. Koska tutkielmani lähtökohta on deskriptiivinen, en käsittele näitä preskriptiivisiä tulkintoja lainkaan.

Käsitteitä

Käännöstekniikka Keskityn tässä työssä tutkimaan kääntäjän tekemiä *valintoja ja ratkaisuja*. Ratkaisuja tutkitaan vertaamalla käännöstä alkutekstiin, mutta vasta niiden käsittely kokonaisuutena antaa yleiskuvan kääntäjän toiminnasta. Kollektiivisena käsitteenä kääntäjän ratkaisuille on käytetty *käännöstekniikkaa* (engl. *translation technique*).

Septuagintaa tutkinut Anneli Aejmelaesus käsittelee tämän termin ongelmallisuutta kahdessa esseessään.⁷ Termi saattaa luoda vaikutelman kääntäjien käyttämästä systemaattisesta lähestymistavasta työhönsä. Sen käyttö on harhaanjohtavaa, jos tällaista systematiikkaa ei ollut, ja tällöin se onkin ymmärrettävä kollektiiviseksi käsitteeksi kääntäjän ratkaisuille. Käännöstekniikka onkin tässä tapauksessa tutkimuskohde. (Aejmelaesus 2007: 59, 63.) Toisaalta käännöstekniikkaa voidaan myös pitää metodina, jos tavoitteena on kuvata kohdekielen kielioppi (id. 206, 207). Tämä onnistuu erityisesti Septuagintan kreikan tutkimuksessa, johon sitä on käytettykin. Tässä työssä käytän käännöstekniikka-termiä ensimmäisessä merkityksessä: tutkimuskohteena, kollektiivisena käsitteenä kääntäjän tekemille ratkaisuille.

Vastaavuus Käännöstieteessä keskeinen käsite ekvivalenssi eli *vastaavuus* (engl. *equivalence*) on monitahoinen. Esimerkiksi Koller jakaa ekvivalenssin denotatiiviseen, konnotatiiviseen, tekstinormatiiviseen, pragmaattiseen ja muodollis-esteettiseen ekvivalenssiin (1997: 214–266). Tässä tutkielmassa käytän vastaavuus-käsitettä tarkoittamaan (mahdollisesti hyvinkin väljää) denotatiivista, siis merkityksen yhtäläisyyttä lähtö- ja kohdetekstin välillä. Käsitettä käyttäessäni en siis ota kantaa esimerkiksi siihen, vastaavatko lähtö- ja kohdetekstien kieliopilliset rakenteet toisiaan tai herättävätkö lähtö- ja kohdeteksti lukijassa samankaltaisen reaktion.

⁷ *Translation Technique and the Intention of the Translator* (Aejmelaesus 2007: 59–69) ja *What We Talk about when We Talk about Translation Technique* (id. 205–222).

Käännösvaihdos Käännösvaihdos (engl. *translation shift*) on termi, jolla kuvataan eroa lähtötekstin ja käännöksen välillä, joka syntyy, kun kääntäjä on tekemisissä lähtö- ja kohdekielen ja niiden edustamien kulttuurien erojen kanssa. Käännösvaihdoksia voi lähestyä prosessin tai lopputuloksen kannalta. Prosessinäkökulmasta vaihdokset voidaan jakaa pakollisiin, joita syntyy kun kohdekielessä tai -kulttuurissa ei ole vastinetta lähtötekstin elementille, ja valinnaisiin, joissa kääntäjä on tyyllillisistä, ideologisista tai kulttuurisista syistä tehnyt muutoksen. (Bakker et al. 2001: 226–228.)

Koska tässä tutkielmassa kuvataan käännöstä ja kääntäjän valintoja myös yksityiskohtien tasolla, on syytä tarkastella lopputuloksen näkökulmasta määriteltäviä käännösvaihdoksia tarkemmin. Vaihdoksia voi luokitella eri tavoin sen mukaan, mitä pitää lähtö- ja kohdetekstin vertailun *tertium comparationiksena*. Yksityiskohtaisimman luokittelun antaa Catford (1965: 73–82) kielitieteellisen käännösteoriansa viitekehyksessä, jossa *tertium comparationiksena* on muodollinen vastaavuus.

Catford käsittelee kieliopillisia ja leksikaalisia käännösvaihdoksia, eikä hänen teoriansa siten ota kantaa virkettä laajemmissa yksiköissä esiintyviin vaihdoksiin. Hän jakaa käännösvaihdokset tasovaihdoksiin (engl. *level shifts*), joissa esimerkiksi lähtötekstin kieliopin tasolla oleva elementti ilmaistaan käännöksessä leksikaalisesti, ja kategoriavaihdoksiin (engl. *category shifts*). Näitä ovat muutokset esimerkiksi rakenteessa (esim. sanajärjestyksessä), rangissa (esim. jos sana on käännetty morfeemilla) tai sanaluokassa. Koska tutkielman kohteena on käännös runoudesta proosaan kahden rakenteellisesti hyvin erilaisen kielen välillä, ei Catfordin luokittelun soveltaminen ole kovin mielekästä.

Muissa luokitteluissa *tertium comparationiksena* käytetään esimerkiksi tyyliä (käsitettynä hierarkisena konseptina joka kattaa kategorioita, ominaisuuksia ja stilistisiä keinoja) tai arkkitransseemia (lähtö- ja kohdetekstin tiettyjen tekstiyksiköiden yhteinen nimittäjä) (Bakker et al. 2001: 229–231). Jälkimmäistä käyttää Kitty van Leuven-Zwart (Van Leuven-Zwart 1989, 1990), jonka mukaan käännöksen mikrotason vaihdoksien vaikutus näkyy makrotasolla

siten, että käännösstrategiasta (ks. alla) voidaan tehdä päätelmiä. Tästä syystä tarkasteluun ei oteta pakollisia käännösvaihtoksia. Tämä lähestymistapa olisikin tutkielman kannalta sopiva, mutta siihenkin liittyy ongelmia (esim. Pym 2010: 67–68).

Käännösyksikkö Käännöstä verrattaessa lähtötekstiin keskeinen käsite on käännösyksikkö (engl. *unit of translation*). Käännösyksikkö on mahdollista määritellä joko teoreettisesti ja kielitieteellisesti tai käytännöllisesti ja kääntäjälähtöisesti (ks. esim. Malmkjær 2001 ja Sorvali 2004). Määritelmän näkökulmasta huolimatta oleellista on tietyn mittaisen tekstijakson vastaavuus lähtö- ja kohdetekstissä, ja tässä tutkielmassa käytän termiä tarkoittamaan kulloinkin sitä tekstimäärää, jota kääntäjä käsittelee yhtenä yksikkönä ja jolle hän antaa vastaavuuden käännöksessään.

Käännösyksikön osalta tässä tutkielmassa pyritään tarkastelemaan, minäkalaisia lähtötekstin jaksoja al-Bundārī käänsi kerrallaan. Tämä on erityisen mielenkiintoista, kun lisäksi pohditaan al-Bundārīn tekstiin tekemiä lisäyksiä ja poistoja.

Vapaa käännös ja mukaelma Al-Bundārīn käännöstä alkutekstiin verratessa herää kysymys siitä, pitäisikö hänen työtään kutsua huomattavien ja useiden poikkeamien takia kutsua vapaaksi käännökseksi tai käännöksen sijaan mukaelmaksi. *Vapaa käännös* on termi, jota käytetään usein vastakohtana ”uskolliselle” käännökselle. Asenteet ”vapaita” käännöksiä kohtaan ovat toisinaan negatiivisia, ja käännöstieteessä ne eivät välttämättä ole saaneet tarpeeksi huomiota. Vapaa käännös -otsikon alle mahtuu hyvin monentyyppisiä käännöksiä, joiden lähtökohdat ovat erilaiset. (Robinson 2001.) Riippumatta käsitteen tarkasta määritelmästä al-Bundārīn käännöstä voidaan epäilemättä pitää vapaana käännöksenä, joten sen tutkiminen tuo uutta tietoa käännöstieteeseen myös tästä näkökulmasta.

Käytetyin *mukaelman* (engl. *adaptation*) määritelmä pitää mukaelmaa käännösmenetelmänä, jota voidaan käyttää, kun käännöstyössä kohdataan

kulttuurisia yhteensopimattomuuksia (Bastin 2001). Al-Bundārīn käännöksessä tuskin on kyse juuri tästä, mutta sillä on samoja piirteitä mukaelmiksi määriteltyjen tekstien kanssa, kuten poistot, pelkän alkuperäisen tekstin idean välittäminen ja genren muutos (id. 7). Joka tapauksessa rajanveto käännöksen ja mukaelman välillä ei aina ole helppoa. Tämä kysymys ei ole erityisen keskeinen tämän tutkielman kannalta, mutta siihen palataan analyysin jälkeen.

Käännösstrategia Yksi työn tavoitteista on selvittää, millaisia tavoitteita ja vaatimuksia al-Bundārīlla käännökselleen oli, ja millaisilla käännösratkaisuilla hän pyrki näihin tavoitteisiin. Näitä tavoitteita ja vaatimuksia voidaan kutsua *käännösstrategiaksi*.

Yksi mahdollinen käännösstrategia on tekstin kotoistaminen kohdekulttuuriin. Esimerkiksi voidaan ottaa jo mainittu (luku 2.1) Ibn al-Muqaffa‘in Kalīla ja Dimna -käännös, jota Tarek Shamma käsittelee juuri tästä näkökulmasta (Shamma 2009). Ibn al-Muqaffa‘ on lisännyt tekstiin islamilaista ainesta, mikä huomataan, vaikka esi-islamalainen alkuteksti ei ole säilynyt. Islamilaiselle materiaalille ei myöskään ole vastinetta säilyneessä syyriankielisessä käännöksessä. (Shamma 2009: 76–78.) Shamma selittää Ibn al-Muqaffa‘in ratkaisuja nimenomaan kotoistuksella nuoreen abbasidikulttuuriin (id. 83–84).

Al-Bundārīn Šāhnāma-käännöksen kohdalla laajamittaisesta kotoistuksesta tuskin voidaan puhua. Ensinnäkin, kulttuuriset erot 1000-luvun alun Persian ja 1200-luvun alun Levantin välillä tuskin olivat kovin merkittävät. Toiseksi, siinä missä Kalīla ja Dimna on vähemmän tiettyyn kulttuuriin sidottuja eläinsatuja, Šāhnāma käsittelee persialaisten historiaa, jonka ”arabisaatio” tuskin olisi onnistunut kovin hyvin. Kotoistamisesta saattaa kuitenkin olla kyse joissakin yksittäisissä tapauksissa, joissa al-Bundārī on poistanut tai muuttanut joitakin Firdawsilla olleita kulttuurisidonnaisia sanoja tai kohtauksia.

Käännösstrategian tutkiminen ei ole tämän tutkielman varsinaisen analyysin kannalta kovin merkittävässä roolissa, mutta koska se saattaa selittää kääntäjän toimintaa, siihenkin palataan tutkielman lopussa.

Tutkimuskysymyksiä

Al-Bundārīn Šāhnāma-käännös eroaa käännöstieteen piirissä lähinnä tutkituista käännöksistä kahdella oleellisella ja toisiinsa liittyvällä tavalla. Ensinnäkin kääntäjä on tuottanut proosaa alkutekstin ollessa yksi pitkä runoelma. Toiseksi kääntäjä ei ole kokenut tarvetta olla siinä määrin ”uskollinen” alkutekstille, kuin ehkä modernit kääntäjät kokevat. Tätä voidaan selittää kahdella tekijällä. Yhtäältä käännettävä teksti ei luonteeltaan ollut sellainen, joka olisi syytä tuottaa kohdekielelle mahdollisimman tarkasti alkutekstiä seuraten – toisin kuin esimerkiksi pyhiä tekstejä käännettäessä ajatellaan. Toisaalta al-Bundārīn käännöksen konteksti oli sellainen, jossa tekstiä jo kopioitaessakin siihen saatettiin tehdä tietoisia muutoksia. Tekstin alkuperäiseen kirjoittajaan ei siis suhtauduttu samalla tavalla kuin nykyään.

Alkutekstille ”uskollisuutta” voidaan tarkastella kahdella tasolla: rakenteessa ja yksityiskohdissa. Rakenteen osalta tutkittavia asioita ovat kääntäjän tekemät (jopa kokonaisen kohtauksen mittaiset) poistot, lisäykset ja muutokset esimerkiksi tekstin järjestyksessä. Yksityiskohdista voidaan tutkia sana- ja lauseketason vastaavuuksia ja muutoksia.

Kääntäjä teki tekstiin runsaasti poistoja ja lisäyksiä, joita selittävä tekijä voi kertoa jotakin hänen asenteestaan ja suhtautumisestaan tekstiin. On tutkittava, millaisia lisäykset ovat, ja millaisissa konteksteissa niitä esiintyy. Al-Bundārī lisää usein toistoa käännöksensä riimin takia. Ovatko nämä lisäykset täysin mekaanisia, käyttääkö al-Bundārī niitä aina kun voi, vai onko niillä taipumusta esiintyä vain tietynlaisissa konteksteissa? Entä löytyykö käännöksestä ideologisesti värittyä ainesta, jota Firdawsilla ei ole – esittääkö al-Bundārī esimerkiksi omia näkemyksiään Šāhnāmassa kuvatuista tapahtumista? Tähän liittyen al-Bundārīä pitäisi verrata muihin vastaavan genren kääntäjiin, jotta selviäisi, oliko tapa yleinen vai erityisesti al-Bundārīlle ominainen. Ongelmana kuitenkin on, ettei muita kääntäjiä juuri ole. Lisäksi al-Bundārīn tyyliä pohtiessa tulisi tutkia hänen kirjoittamiaan historiateoksia.

Al-Bundārī on lyhentänyt Firdawsīn tekstiä tekstin toimittajan arvion

mukaan noin kolmanneksen alkuperäisestä (al-Bundārī, toimittajan esipuhe, s. 98). Lyhennettyjä tai poistettuja kohtia ovat esimerkiksi pitkät kirjeet ja taistelukuvaukset (id. 99–100). Miksi al-Bundārī lyhentää näitä kohtia ja samaan aikaan lisää toistoa? Toisaalta voisiko lyhennyksiä toisinaan selittää Firdawsīn käyttämä arkaainen sanasto: ohittaako hän säkeitä tai katkelmia, joissa sitä esiintyy?

Lisäysten ja poistojen tutkimiseen liittyy läheisesti kysymys kääntäjän käyttämien käännösyksiköiden pituudesta. Koller (1997: 100) on havainnut, että käännösyksikön pituuteen vaikuttaa usein esimerkiksi lähtö- ja kohdekielen rakenteellinen etäisyys sekä tekstissä olevien stilistis-esteettisten ilmausten määrä siten, että suurempi etäisyys ja ilmausten määrä johtaa pidempiin käännösyksiköihin. Sorvali (2004: 360) puolestaan esittää, että runouden tapauksessa on jopa mahdollista, että käännösyksikkönä ei olekaan lähtötekstin katkelma vaan esimerkiksi tunnetila, jonka kääntäjä ilmaisee ilman muuta vastaavuutta lähtötekstiin. Näitä käännöstieteen tutkijoiden havaintoja voidaan verrata al-Bundārīn Šāhnāma-käännöksen analyysin tuloksiin.

Käännöksen tutkiminen on aina kielen (tai kielten) tutkimista, ja siksi se voidaankin periaatteessa jakaa osiin kielen osa-alueiden mukaan. Morfologian suhteen kääntäjällä ei kuitenkaan ole juurikaan vapauksia, sillä kohdekielen kielioppi asettaa varsin tiukat vaatimukset käännöksen morfologialle. Syntaksissa vapauksia on jo jonkin verran, ja lähtökielen syntaksi saattaakin toisinaan näkyä käännöksessä. Erityisesti kuitenkin sanaston kääntämisessä kääntäjällä on usein monia vaihtoehtoja, kuten synonyymejä, kiertoilmauksia ja parafraaseja.

Sanaston kääntämisen tutkimisessa on useita mielekkäitä tutkimuskysymyksiä, ja niihin analyysin toinen osa (luku 5) keskittyykin. Arabia ja persia ovat lainanneet suuren määrän sanoja puolin ja toisin, ja tämän seurauksena monia Firdawsīn käyttämiä sanoja (alkujaan sekä arabialaisia että persialaisia) voisi käyttää myös Šāhnāman arabiankielisessä käännöksessä. Millaisia ratkaisuja al-Bundārī näissä tapauksissa tekee? Voidaanko löytää syitä tapauksille,

joissa al-Bundārī ei käytä Firdawsīn käyttämää sanaa käännöksessään? Miten al-Bundārī käänsi usein toistuvien kohtauksien sanastoa?

Esimerkiksi sanaston käännöstekniikkaa voidaan tutkia tilastollisin menetelmin. Tilastot käännösvastaavuuksista luovat vaikutelman menetelmän tarkkuudesta ja perusteellisuudesta, mutta asia ei ole näin yksinkertainen. Kääntäjän tekemien sanavalintojen tutkimuksessa on huomioitava varsinaisen vastaavuuden lisäksi kolme muutakin seikkaa: lähtö- ja kohdekielen sanastot kokonaisuutena, kunkin tapauksen konteksti ja kääntäjän ymmärrys näistä kahdesta. Pelkkä vastaavuuksien tilastointi ei siis kerro mitään, vaan jokainen tapaus on tutkittava erikseen kontekstisä ja muut käännösmahdollisuudet huomioon ottaen. Tilastollisten menetelmien käytöstä voi olla hyötyä silloin, kun vertaillaan eri käännösten kielenkäyttöä. (Septuagintan tapauksesta Aejmelaeus 2007: 208, 212–213.) Täten niille ei tässä työssä tule olemaan juurikaan käyttöä.

3.2 Tekstihistoria ja tekstikritiikki

Al-Bundārīn käännös on, kuten aiemmin todettu, tehty ennen varhaisimpia säilyneitä persiankielisiä käsikirjoituksia. Jo Nöldeke (1979: 127–128) huomauttaa, että tämä on ainoa Šāhnāman käännöksistä, jolla saattaa olla merkitystä eepoksen tekstihistorian tutkimuksen kannalta.⁸ Tässä luvussa pohdin, mitä tekstihistorian ja tekstikritiikin asioita on huomioitava, kun tutkitaan al-Bundārīn Šāhnāma-käännöstä.

Käsikirjoituskulttuurissa tekstit muuttuivat niitä kopioitaessa. Tietyn tekstin välityshistoria (engl. *transmission history*) saattaa olla hyvinkin monivaiheinen ja rikas. Lopputuloksena voi olla suuri määrä toisistaan huomattavasti eroavia käsikirjoituksia. Tekstikritiikin päämääränä onkin ”seurata tekstien

⁸ Rypkan mukaan myös georgialaisilla Šāhnāman tarinoiden käännöksillä sekä lisäyksillä *Vis u Rāmīnīn* on annettavaa tekstikriittiseen tutkimukseen (Rypka 1968: 171, loppuviite 115). Šāhnāmaan liittyvistä georgialaisista teksteistä ks. Giunshvili (2005). Näistä georgialaisen kirjallisuuden kannalta merkittävin lienee *Rostomiani*, runomittaan tehty käännös, jolla on useita kääntäjiä (Rayfield 2010: 108–109). Georgialaisten tekstien antia Šāhnāman tutkimukseen ei kuitenkaan ole perusteellisesti selvitetty.

välittymisen lankoja ja pyrkiä palauttamaan tekstit mahdollisimman lähelle niiden alkuperäistä muotoa” (Reynolds & Wilson 2013: 208).

Tutkielman varsinaisena tarkoituksena ei ole Šāhnāman tai al-Bundārīn käännöksen tekstikritiikki, mutta käsikirjoitustraditioon liittyvät ongelmat on huomioitava, kun al-Bundārīn käännöstä tutkitaan. Mikään tunnettu persiankielinen käsikirjoitus ei tunnu vastaavan al-Bundārīn käyttämää lähtötekstiä.⁹ Käännöksen tutkimista mutkistaa entisestään se, että luonnollisesti itse käännökselläkin on oma tekstihistoriansa.

Šāhnāman ensimmäiset editiot on tehty 1800-luvulla. Niissä käytetyt vanhimmat käsikirjoitukset ovat kuitenkin vasta 1400-luvulta. Niitä vanhempia käsikirjoituksia käytetään ensimmäisen kerran vasta 1960–1971 julkaistussa Moskovan editiossa (Lontoon käsikirjoitus, kopioitu 1276 ja Leningradin käsikirjoitus, 1333). Moskovan editiossa hyödynnetään myös al-Bundārīn käännöstä, tosin mahdollisesti liikaakin. (Ed. Khaleghi-Motlagh I: viii.) Tällä hetkellä vanhinta tunnettua käsikirjoitusta (Firenze, kopioitu 1217) käyttää ensi kertaa Khaleghi-Motlagh. Khaleghi-Motlagh rekonstruoi eepoksen kriittisen tekstin käyttämällä niteestä riippuen kuutta–kahtatoista 1200–1400-luvun käsikirjoitusta. Lisäksi hän antaa varianteissa muutaman muun käsikirjoituksen tekstin sekä viittaa al-Bundārīn käännökseen tekstikriittisesti hankalissa tapauksissa.

Vaikka meillä ei olekaan al-Bundārīn lähtötekstiä käytettävissämme, voidaan lähtökohtaisesti kuitenkin käyttää Khaleghi-Motlaghin toimittamaa editiota ja olettaa al-Bundārīn käyttämän tekstin löytyvän riittävän suurella tarkkuudella siinä annetuista varianteista.

Usein al-Bundārīn teksti ei vastaa mistään käsikirjoituksesta löytyvää persiankielistä tekstiä. Nämä tapaukset ovat kriittiseen editioon verrattuna joko lisäyksiä, poistoja tai muutoksia. Näitä voidaan selittää jommallakummalla kahdesta mahdollisuudesta.

⁹ Kuten myöhemmin nähdään, al-Bundārī ei pyrkinytkään kääntämään tekstiä ”uskollisesti”, jolloin käännöstä vastaavan persiankielisen käsikirjoituksen löytäminen on mahdollon tehtävä. Tarkoiton käsitteellä ”lähtöteksti” sitä (hypoteettista) persialaista käsikirjoitusta, jota al-Bundārī käytti. On myös mahdollista, että käsikirjoituksia oli useampi, mutta yksinkertaisuuden vuoksi oletan, että hän käytti vain yhtä.

Ensinnäkin on mahdollista, että al-Bundārī seuraa lähtötekstiään, jossa esiintyvä variantti on sittemmin kadonnut. Erityisesti on mahdollista, että al-Bundārī ei käyttänyt Šāhnāman lopullista versiota (ks. luku 2.2) lähtötekstinsään. Varhaisempia persialaisia versioita ei tietääkseni ole löydetty tai ainakaan tutkittu.¹⁰ Toinen mahdollisuus on, että al-Bundārī on itse tehnyt tekstiin kyseisen muutoksen, lisäyksen tai poiston.

Analyysissä käy ilmi, että al-Bundārī on lisännyt ja poistanut tekstiä hyvinkin vapaasti. Tämän takia – ja tämän tutkielman tarpeisiin – on syytä olettaa, että kun persialaisessa tekstissä on arabialaisesta puuttuva katkelma, eikä Khaleghi-Motlaghin kriittisessä apparaatissa ole mainintaa katkelman puuttumisesta jostakin käsikirjoituksesta, al-Bundārī on tietoisesti poistanut sen. Päinvastaisessa tapauksessa, kun arabialaisessa tekstissä on jotain, joka puuttuu persialaisesta, voidaan usein hyvin varmasti sanoa, että kyseessä on al-Bundārīn tekemä lisäys. Tähän viittaa lisäksi se, että varsinkin pidemmissä tällaisissa tapauksissa al-Bundārī käyttää riimiproosaa, mitä hän ei yleensä tee kääntäessään persiaa (toisin sanoen silloin, kun vastaavuus löytyy).

Näin ollen tekstikritiikin kannalta mielenkiintoisia ovat vain erot pienissä yksityiskohdissa. Niissä ei voida sanoa varmuudella, oliko al-Bundārīlla esiintyvä variantti hänen lähtötekstissään vai onko kyseessä hänen tekemänsä muutos.

Jossain määrin al-Bundārīn ”vapaasti” tekemiä muutoksia voidaan selittää sillä tekstihistoriallisella seikalla, että tuohon aikaan tekstejä kopioitaessa ei välttämättä tavoiteltukaan sanasanaista kopiota. Tekstin kopioija saattoi siis tehdä kopionsa tietoisesti muutoksia. Nyt tutkittavassa tapauksessa on kuitenkin kyse kahden kielen välillä tapahtuvasta tekstin välittämisestä, jolloin tekstin välittäjä joutuu joka tapauksessa ilmaisemaan asian eri sanoin kuin lähtöteksti.

¹⁰ Tällaisissa tapauksissa tekstin eri versioita voi yrittää löytää käsikirjoitusten tekstistä löytyvistä ristiriidoista ja saumakohtista. Šāhnāman tapauksessa tämä menetelmä tuskin toimii kovin hyvin, sillä taitavana runoilijana Firdawsī varmasti osasi silotella kerrostumien aiheuttamia taitteita ja ristiriitoja.

4 Rakenneanalyysi

Ensimmäinen tapaustutkimus koostuu Farīdūnin kuninkuusjaksosta valittujen viiden katkelman käännöksen yksityiskohtaisesta vertailusta persialaiseen tekstiin. Vertailu keskittyy rakenteellisiin kysymyksiin: käännösyksiköihin, lisäyksiin ja poistoihin.¹¹

Tarkastelen aluksi käännösyksikköä ja tekstin järjestystä al-Bundārīn käännöksessä. Tämän jälkeen käsittelen al-Bundārīn tekemiä lisäyksiä ja poistoja. Nämä tutkimuskohteet ovat tavallaan päinvastaisia: käännösyksikön tarkastelussa tutkitaan tapauksia, joissa Firdawsīn ja al-Bundārīn tekstien välillä löytyy vastaavuus; vastaavasti lisäysten ja poistojen tapauksessa vastaavuutta ei löydy. Kun väitän jotakin lisäykseksi tai poistoksi, al-Bundārīn tekstiä vastaava lisäystä tai poistoa ei löydy Khaleghi-Motlaghin antamista persiankielisistä varianteista (ks. luku 3.2).

Käytän esimerkkeinä viittä katkelmaa Šāhnāman Farīdūnin kuninkuutta käsittelevästä osasta. Valitut katkelmat ovat eepoksen juonen kannalta merkittävistä kohtauksista, ja oletuksena on, että al-Bundārī pyrki näissä katkelmissa pysymään suhteellisen uskollisena juonelle, eikä tehnyt äärimmäisen radikaaleja muutoksia. Näin katkelmat antavat hyviä esimerkkejä erityyppisistä kääntäjän tekemistä valinnoista. Esitän esimerkit alaluvussa 4.1 tarinan mukaisessa järjestyksessä ja kommentoin lyhyesti kääntäjän tekemiä ratkaisuja. Näiden jälkeen kokoan havaintoja käännösyksiköiden (4.2), lisäysten (4.3) ja poistojen (4.4) osalta ja luokittelen kääntäjän ratkaisuja.

Koska käsittelen tässä luvussa vain Farīdūnin kuninkuusjaksosta poimituja esimerkkejä, tämän luvun tekstiviitteissä kaksoispistettä edeltävä numero viittaa tämän luvun taulukoihin, ei siis Šāhnāman kuninkuusjaksoihin, kuten myöhemmissä tapauksissa.

¹¹ Al-Bundārī teki useita kokonaisten kohtauksien poistoja. Tässä tutkielmassa en kuitenkaan käsittele niitä, vaan keskityn pienempien yksiköiden poistoihin. Suuremmista poistoista ja usein toistuvista lyhennyksistä ks. al-Bundārī, toimittajan esipuhe, s. 98–100.

4.1 Esimerkkikatkelmat

Esimerkkejä antaessani esitän alkutekstin (vasen sarake) ja käännöksen (oikea sarake) taulukossa siten, että teksti annetaan käännöksen mukaisessa järjestyksessä. Keskimmäisessä sarakkeessa viitataan al-Bundārīn kääntämiin Firdawsīn säkeisiin, joista kääntäjän mahdollisesti tekemät tekstin järjestyksen muutokset ja kokonaisten säkeiden poistot käyvät ilmi. Kun al-Bundārī jättää yksittäisiä sanoja kääntämättä, merkitsen nämä sanat persialaiseen tekstiin sulkeissa. Vastaavasti kun hän tekee pieniä lisäyksiä käännösyksikön sisällä, merkitsen lisäykset arabialaiseen tekstiin sulkeissa. Pidemmät lisäykset merkitsen kolmella pisteellä.

Katkelmissa on useita tapauksia, joissa on lähes mahdotonta sanoa, onko kyseessä kääntäjän tekemä samanaikainen poisto ja lisäys vai vain hyvin vapaa käännös. Näissä tapauksissa lähtötekstin ja käännöksen tekstit vastaavat toisiaan vain funktioiltaan, vaikka merkitykset olisivat täysin erilaiset. Käsittelen näitä tapauksia lisäysten ja poistojen yhteydessä, vaikka kommentoin myös samalla funktionaalista vastaavuutta.

4.1.1 Farīdūnin kuninkuuden alku

Käännösyksikkö Al-Bundārī aloittaa Farīdūn-episodin kääntämällä Firdawsīn säkeet 1–3. Katkelmasta löytyvät vastaavuudet ovat taulukossa 1. Käännösyksikkönä on kolmen säe-parin pituinen kokonaisuus, jonka elementit ovat käännöksessä hieman eri järjestyksessä.

Firdawsī	säe	al-Bundārī (37: 14–15)
فريدون (چو) شد (بر جهان) کامگار	1a	(ثم) انتهت نوبة الملك الى أفريدون
به سر بر نهاد (آن کیانی) کلاه	3b	فاعتصب بالتاج
(به رسم کیان) گاه و تخت مهی	2a	و تجلی علی سریر الملك
بیاراست (با تاج شاهنشاهی)	2b	
به روز (نخسته) سر مهرماه	3a	أول يوم من ماه مهر

Taulukko 1: Farīdūn-jakson alun vastaavuudet.

Lisäykset Taulukon 1 katkelmassa ei ole lisäyksiä.¹² Al-Bundārilla taulukon 1 tekstin jälkeen tuleva katkelma, riveillä 37: 15 – 39: 3, on riimiproosaa ja vastaa vain hyvin löyhästi Firdawsin säkeitä 4–12. Farīdūnin valtaannousun jälkeen uusi kuningas perustaa mehregan-juhlan. Firdawsī kertoo viinistä ja tulen sytyttämisestä, al-Bundārī puolestaan menee pitkälle yksityiskohtiin kuvaillessaan esimerkiksi pöytäliinaa ja viinin tarjoilua.

Päällisin puolin Firdawsin ja al-Bundārīn tekstejä verratessa näyttää siltä, että teksteillä ei juurikaan ole yhteistä. Syvemmällä tarkastelulla niistä kuitenkin löytää leksikaalisia linkkejä. Listaan taulukossa 2 näitä linkkejä ja kommentoin niitä seuraavassa.

Firdawsī	al-Bundārī	
فرزانگان	الخاصة (والعامة)	6: 6 – 37: 15
بفرمود (تا آتش افروختند)	أمر فبسطوا سماطا	6: 8 – 38: 1
	أمر (بضرب الدنانير)	6: 8 – 39: 2
ياقوت جام	مناطق الذهب المرصعة	6: 6 – 38: 4
	باليواقيت الحمر	
جشن ... مهرگان	عيد المهرجان	6: 5, 9 – 39: 3

Taulukko 2: Linkit Firdawsin tekstiin al-Bundārīn riveillä 37:15 – 39:3.

Vaikka linkkejä ja vastaavuuksia tekstien välillä löytyy, al-Bundārī on sepittänyt materiaalia myös niiden ympärille. Käännöksessä juhlaa viettää ylimysten (الخاصة : فرزانگان) lisäksi myös muu hovin väki (العامة). Toisaalta on mahdollista, että الخاصة والعامة oli al-Bundārīlle sanan فرزانگان ainoa mahdollinen käännös – فرزانگان ei esiinny muualla kahdessa ensimmäisessä niteessä al-Bundārīn kääntämässä katkelmassa, jotta sen muut käännösvastineet voisi tarkistaa. Alkuteksti mainitsee rubiinit viinimaljassa (ياقوت جام), käännöksessä ne löytyvät palveluspoikien kultavöiden koristeluisista (مناطق الذهب المرصعة باليواقيت الحمر). Jaksosta löytyy myös yksi hyvin ohut linkki: Firdawsilla Farīdūn käskee sytyttää tulen, käännöksessä levittää pöytäliinan ja lyödä rahoja. Vaikka al-Bundārīn näissä tapauksissa käyttämä أمر

¹² Jakson aloittavaا شم-partikkeliä voi kyllä pitää lisäyksenä, mutta sen merkityssisältö on hyvin vähäinen ja se liittyy ennen kaikkea al-Bundārīn tekstin sisäiseen koheesioon. En siksi pidä sitä tai vastaavia tapauksia kiinnostavina enkä niitä tässä tutkielmassa kommentoi.

olisi epäilemättä Firdawsīn بفرمود-verbin yksinkertaisin käännös, on tässä tapauksessa oikeastaan mahdotonta sanoa, onko al-Bundārī kääntänyt käskemisen idean vai onko hänen tekstissään esiintyvät käskyt täysin hänen omia lisäyksiään.

Vaikuttaa siis siltä, että tässä al-Bundārī on ottanut käännettäväkseen koko juhlovakuvauksen, valikoinut siitä muutamia elementtejä, ja sepittänyt niiden pohjalta uuden kuvauksen. Linkit tekstien välillä ovat kuitenkin toisinaan hyvinkin ohuita.

Poistot Al-Bundārīn kääntämä säe 1a on Firdawsīlla sivulause, jonka päälauseen جز خویشان شهریار säkeessä 1b hän ohittaa.¹³ Al-Bundārī ei ilmeisesti ole pitänyt lausetta juonen kannalta oleellisena. Lisäksi hän poistaa toisen viittauksen kruunuun sekä valtaannousun päivän attribuutin. Al-Bundārī vaikuttaa tässä katkelmassa pyrkineen säilyttämään vain välttämättömimmät valtaannousun elementit: kuninkaaksi tulemisen, kruunun päähän laittamisen ja valtaistuimelle nousemisen.

Poistettujen elementtien joukossa ovat myös kaksi viittausta kajanidien dynastiaan, joista ensimmäinen (آن کیانی) viittaa Farīdūniin, toinen (به رسم کیان) dynastian tapoihin. Itse asiassa hän ei mainitse kajanideja kertaakaan ensimmäisen kahdentoista kuninkuusjakson aikana, vaikka tänä aikana Firdawsīlla on erilaisia viittauksia dynastiaan useita kymmeniä (Wolff 1935: s.v. کی² ja کیانی). Tätä voi pitää esimerkkinä tekstin kotoistamisesta kohdekulttuuriin.

4.1.2 Maailman jakaminen

Yksi Farīdūn-jakson merkittävimmistä tapahtumista on maailman jakaminen Farīdūnin poikien kesken. Tätä kertomusta kääntäessään al-Bundārī on tehnyt mielenkiintoisia ratkaisuja. Vastaavuudet on listattu taulukossa 3.

¹³ Tällöin säkeessä 1a oleva sanasta چو tulee turha, joten sillä ei ole vastinetta al-Bundārīlla. On kuitenkin mahdollista, että tämän yksinäisen چو-partikkelin vastine käännöksessä on edellisessä alaviitteessä kommentoitu ثم. En jatkossa kommentoi tämänkaltaisia kieliopillisista syistä johtuvia poistoja.

Firdawsī	säe	al-Bundārī (42: 19 – 43: 4)
به سه بخش کرد آفریدون جهان	270b	قسم الدنيا (بينهم) ثلاثة أقسام
(نخستین) به سلم اندرون (بنگرید)	272a	فعین لسلیم (وهو أكبر أولاده)
همی روم و خاور مرو را سزید	272b	أرض الروم وبلاد المغرب (وما تاخما من تلك الممالك)
(دگن) تور را داد توران زمین	275a	ولتور بلاد الصين والترك (وسائر ما
(ورا کرد سالار) ترکان و چین	275b	ینضاف إليها من تلك الولايات)
مرو را (پدر) شهر ایران گزید	279b	ولایرج (وهو أصغرهم) ممالك العراق
هم ایران و هم دشت نيزه‌وران	280a	مع أرض بابل إلى آخر بلاد الهند
همان تخت (شاهی) و تاج سران	280b	(وجعله ولي عهده) ووهب له
همان تیغ و مهر (و همان تخت عاج)	281b	الإكليل (الرائع) والتخت (الباهر) والجزر (الهائل)
گرازان سوی خاور اندرکشید	273b	فتوجه كلا الأخوين الى ممالکهما في
کشید آنگهی تور لشکر براه	276b	عساكر (كالحبال المائرة والبحار الزاخرة)
به تخت کیان اندرآورد پای	274a	حتى استقرا على سرير ملكهما
بیامد به تخت کیی برنشست	277a	(ومبوا عزمهما)
برآمد برین روزگار دراز	284a	فمضت على ذلك مدة من الزمان

Taulukko 3: Maaailman jakaminen

Käännösyksikkö Aluksi käännösyksikkönä vaikuttaa olevan säepari tai kaksi säettä peräkkäisistä säepareista. Säkeissä 273, 274 ja 276–278 kerrotaan kuinka vanhemmat veljet saavat armeijat ja lähtevät omiin valtakuntiinsa, Firdawsilla siis kukin veljistä saa vuorollaan osansa maailmaa ja lähtee pois. Al-Bundārīn käännöksessä puolestaan kaikki veljet saavat ensin osansa ja vanhemmat veljet poistuvat vasta sitten. Kääntäjä on yhdistänyt erilliset kommentit veljien poistumisesta ja maahansa saapumisesta.

Lisäykset Tämä kohta antaa esimerkkejä erityyppisistä toistuvista, kvantitatiivisesti pienistä lisäyksistä.

Kun al-Bundārī kertoo, mitkä maat veljet saivat, vanhimman ja nuorimman kohdalla on lisäykset ”hän oli hänen [Farīdūnin] lapsistaan vanhin” (272) ja ”hän oli heistä nuorin” (279). Firdawsilla tätä kohtausta ennen on kertomus, jossa Farīdūn antaa lapsilleen nimet. Al-Bundārī ohittaa tämän kertomuksen

kokonaan, ja lasten nimet esiintyvät hänen käännöksessään ensi kertaa tässä kohdassa. Kääntäjä on katsonut tarpeelliseksi mainita lasten keskinäisen ikäjärjestyksen, jolla onkin juonen kannalta merkitystä.

Vanhimpien veljien saamien maiden jälkeen tulee melko samamerkityksiset lisäykset ”ja niiden vieressä olevat alueet” (272 ja 275). Nämä lisäykset eivät muodosta riimiä ympäröivän tekstin kanssa.

Farīdūn tekee nuorimmasta lapsestaan seuraajansa, mutta vaikka Firdawsī ei mainitse tässä katkelmassa tätä suoraan, al-Bundārī lisää selittävän lauseen **وجعله ولي عهده** (280b). Tätä voidaan pitää kotoistavana selityksenä, joka on annettu persialaisten historiaa heikommin tuntevalle yleisölle. Nuorin lapsi saa Iranin ja Arabian sekä koko joukon kuninkuuden symboleja: valtaistuimen, kruunun, miekan ja sinettisormuksen. Firdawsī ei näitä regaliaita tarkemmin kuvaile, al-Bundārī sen sijaan kertoo kruunun olevan loistava, valtaistuimen häikäisevä ja nuijan¹⁴ kauhistuttava (281b).

Irajin saamat alueet, Iran ja ”keihäänkantajien tasanko”, ovat olleet al-Bundārille hankala käännettävä (280a). Hän kääntää nämä muotoon ”Irakin valtakunnat Babylonista Intian ääriin saakka”, joka kyllä vastaa muinaista Iranin aluetta. Nimi ”Iran” oli toki tunnettu, mutta se esiintyy hyvin harvoin arabialaisessa historiankirjoituksessa, ja yksinkertaista vastinetta Iranille ei al-Bundārīn ajan arabissa ollut. ”Keihäänkantajien tasangolle” ei ole käännöksessä Arabiaan viittaavaa vastinetta, joten herää kysymys, tiesikö hän, mitä se tarkoittaa.¹⁵ Al-Bundārī kuitenkin käyttää käännöksessään muualla sanaa **ایران** (esim. 126: 14 ja 164: 8, joita Firdawsīllakin vastaa **ایران**, säkeet 12b: 316

¹⁴ Khaleghi-Motlagh antaa kriittisessä tekstissä esiintyvälle sinettisormukselle – jota al-Bundārīn listasta ei löydy – yhdessä käsikirjoituksessa esiintyvän variantin **گزر** ’nuija’, joka on epäilemättä ollut myös al-Bundārīn lähtötekstissä. Tämä käsikirjoitus mainitsee myös miekan, mutta jos sekin on ollut al-Bundārīn käyttämässä tekstissä, on kääntäjälle riittänyt vain yhden aseiden maininta.

¹⁵ Ensimmäisessä kahdessa niteessä on ilmaisulla **سواران** (نیزه‌وران) tämän tapauksen lisäksi kolme esiintymää, joissa al-Bundārīlla on edes jonkinlainen vastaavuus. Vain ensimmäisessä hän mainitsee arabit: **كان في ذلك الزمان أمير كبير ... وكان ملك العرب** (25: 1). Tätä vastaa Firdawsīlla säepari **سواران نیزه‌وران / ز دشت سواران نیزه‌وران** (4: 75). Mainittu arabien kuningas on Mirdās, jonka kertomus kiersi myös muissa lähteissä, ja siksi al-Bundārī todennäköisesti tiesi, että kyseessä on arabi. Myöhemmin Firdawsī myös viittaa arabialaisiin hevosiin (säkeissä 79 ja 86).

ja 12d: 721), joten ehkä tässä tapauksessa hänelle tuntematon ”keihäänkantajien tasanko” on yhdessä Iranin kanssa esiintyessään vaikuttanut käännöksen muotoiluun.

Tämän katkelman loppupuolella – jonka Al-Bundārī on kääntänyt lyhentäen ja muokaten – hän on tehnyt kaksi lisäystä. Ensimmäinen (كالحبال المائرة والبحار الزاخرة) on armeijoita kuvaileva, muutama sana riimiprosassa. Toinen (ومبواً عزهما) luo parallelismin ja muodostaa riimin edeltävän, Firdawsilta löytyvän, elementin (سرير ملكهما) kanssa.

Poistot Tässä katkelmassa al-Bundārī tekee vain yksittäisiä, pieniä, juonen kannalta epäoleellisia poistoja, kuten tapahtumien järjestykseen viittaavia adverbeja (دگر, نخستین) ja regalioiden määritteitä (سران, شاهى), vaikka jälkimmäisiä hän itse myös lisää, kuten edellä nähtiin. Säkeissä 274a ja 277a esiintyvät kajanideihin viittaavat sanat کيان ja کي hän jälleen poistaa kuten taulukon 1 tapauksessa. Näiden tilalla hänellä on sana ملكهما.

Säkeen 272a mukaan Farīdūn katsoi ensin vanhinta lastaan. Käännöksestä maininta katsomisesta on poistettu, mutta Firdawsīn käyttämä verbi نگریدن on saattanut vaikuttaa al-Bundārīn valintaan käyttää verbiä عین ’nimittää, asettaa’, joka on johdettu silmää tarkoittavasta sanasta عين.

4.1.3 Irajin murha

Edellä kuvattu maailman jako päättyy siihen, että vanhemmat veljet, Salm ja Tūr, tulevat kateellisiksi nuorimman veljensä Irajin saatua Iranin ja isänsä seuraajuuden. Ennen taulukossa 4 kuvattuja tapahtumia isoveljet ovat kutsuneet pahaa-aavistamattoman Irajin luokseen. Veljekset kinastelevat siitä, kenelle Iranin valta kuuluu.

Kahdessa muussa tapauksessa vastineet ovat فراوان کس از دشت نیزه‌وران / بر خویش خواند / پس آگاهی آمد ز هاماوران / به دشت (3: 42) خلا بوزرائه و ارکان دولته : (103: 6) آزموده سران (126: 1) فلما وقف قيصر على الرسالة : (291: 12b) سواران نیزه‌وران Arabiaan on kokonaan poistettu ja toisessa se on sekoitettu edellisessä säkeessä mainittuun maahan روم. Näiden tapausten valossa näyttää siltä, ettei al-Bundārī tiennyt sanan merkitystä.

Firdawsī	säe	al-Bundārī (45: 15–19)
به کرسی (به خشم) اندرآورد پای همی گفت و برجست هزمان ز جای (ز ناگه) برآمد ز جای نشست	495a 495b 496a	(فانجر الحدیث حتی) وثب تور من مکانه (کالنار الموقدة)
گرفت (آن گران) کرسی زر به دست بزد بر سر (خسرو و تاجدار)	496b 497a	وأخذ کرسیا من ذهب (کان تحته) ورماه به
ازو خواست ایرج به جان زینهار	497b	فتضرع إليه (بالبکاء وأجهش لديه بالعویل) وطلب الأمان
(سخن چند بشنید و پاسخ نداد همان گفتش آمد، همان سردباد)	506a 506b	(فاستمرت به القسوة)
یکی خنجر (از موزه) بیرون کشید سراپای او چادر خون کشید	507a 507b	وأخرج خنجرا کان معه فهتك به حجاب قلبه (ونقب خزانه روحه وفجعه بشبابه الناصر وشطاطه الناعم)
نیایدت (گفت) ایچ ترس از خدای نه شرم از پدر (پس همینست رای)	498a 498b	ولم یرع لله تعالی حرمة ولا راقب لأبيه (إلا ولا ذمة وغرقه كالشمس وقت الشفق في نجیع دماءه ولم یبق علی حشاشته ودمائه)

Taulukko 4: Irajin murha

Käännösyksikkö Al-Bundārī etenee tässä katkelmassa kääntämissään kohdissa yhdestä kolmeen säettä kerrallaan. Säe 498a aloittaa Irajin puolustuspuheen. Hän kysyy suoraan, eikö Tūr pelkää Jumalaa tai häpeä tekoaan isänsä edessä. Al-Bundārī poistaa koko puheen mutta vastaa Irajin kysymykseen itse katkelman lopussa.

Lisäykset Al-Bundārī tekee Tūrin vihaisuutta kuvailevan yksittäisen lisäyksen (کالنار الموقدة), joka tosin on funktionaalisesti Firdawsilla olleiden kuvausten به خشم ja ز ناگه vastine, vaikka kirjaimellinen merkitys onkin aivan erilainen. Hän myös kuvailee Irajin anelua muodostamatta riimiä. Kääntäjä tekee murhaa kuvailevan lisäyksen, jossa ei ole riimiproosaa, mutta jonka puolikkaat muodostuvat sisäsointua luovista samakaavaisista sanoista. Katkelman lopuksi hän palaa vielä murhan kuvaukseen lisäämällä riimiproosalla pari lausetta.

Poistot Al-Bundārilla on taipumus poistaa suoria lainauksia. Ennen taulukon 4 tekstiä Firdawsilla on pitkät vuorosanat Tūrilta ja Irajilta, mutta al-Bundārī kertoo kolmannessa persoonassa, mistä he puhuivat. Samoin Firdawsilla säkeissä 498–505 Iraj yrittää taivutella Tūria säästämään hänen henkensä: al-Bundārī kertoo tämän sijaan Irajin vain itkevän ja nyyhkyttävän ja Tūrin pysyvän suunnitelmissaan (فاستمرت به القسوة). Säeparilla 506 ei näytä olevan merkityksensä puolesta vastinetta käännöksessä, mutta tämä lause ilmaisee ajatuksen Tūrin järkkymättömyydestä.

Pienempiä poistoja kääntäjä tekee Firdawsille tyypillisistä ihmisiin heidän ominaisuuksiensa kautta viittauksista (خسرو و تاجدار ja آن گران), samoin juonen kannalta mitättömästä yksityiskohdasta, jonka mukaan Tūrilla oli tikari saappaassaan – al-Bundārī tyytyy toteamaan vain että se oli tällä mukana. Irajin viimeiseen kysymykseen پس همینست رای hän ei vastaa.

Jo yllä lisäysten tapauksessa käsiteltiin katkelman alussa olevia Tūrin toimintaa kuvaavia ilmauksia ز ناگه ja به خشم, joille käännöksessä ei merkityksen puolesta varsinaista vastinetta ole. Se, pitääkö tämänkaltaisia tapauksia poistoina, on rajanvetokysymys.

4.1.4 Manūčihrin syntymä

Irajin kuoltua eräs hänen palvelijattaristaan synnyttää tyttären. Tämä puolestaan synnyttää pojan, josta tulee Farīdūnin seuraaja ja Irajin murhan kostaja. Al-Bundārī kertoo näistä syntymistä varsin tiiviisti (taulukko 5).

Käännösyksikkö Tämä kohtausta antaa kaksi esimerkkiä pitkästä käännösyksiköstä, joita kääntäessään al-Bundārī jättää pois kaiken juonen kannalta epäoleellisen. Katkelman alun kolmen säeparin mittaisesta yksiköstä hän on poiminut oleelliset elementit (ایرج ... کنیزک ازو بار داشت ja پرستنده, شبستان) ja rakentanut näistä vain yhden lauseen. Katkelman loppupuolella on myös lyhempiä käännösyksiköitä, mutta näistäkin kääntäjä säästä vain oleellisen aineksen.

Firdawsī	säe	al-Bundārī (46: 12–14)
شبستان (ایرج نگه کرد شاه) یکی (خوب چهره) پرستنده (دید) (که ایرج برو مهر بسیار داشت) (قضا را) کنیزک ازو بار داشت	570b 571a 572a 572b	وكانت له جارية خلف الستر حاملة من ایرج
(چو هنگامه‌ی زادن آمد پدید) یکی دختر آمد ز ماه‌آفرید	575a 575b	فولدت بنتا
(جهانی گرفتند) پروردنش برآمد (به ناز و بزرگی) تنش پشنگ آنک پور برادرش بود بدادش (بدان نامبردار) شوی	576a 576b 579a ¹⁶ 580a	فكان يريها حتى ترعرت فزوجها من ابن أخيه بشنج
یکی پور زاد (آن هنرمند ماه)	581a	فولدت منوچهر
چن از مادر مهربان شد جدا سبک تاختندش بر پادشا (جهان بخش) را لب پراز خنده شد	582a 582b 584a	فلما أخبر بذلك أفریدون (سري عنه بعض همومه و سر به)
چنان پروریدش (که باد هوا برو برگذشتن ندیدی روا)	591a 591b	فكان يريه (أحسن تربية)
هنرها که بد پادشا را بکار بیاموختش (نامور شهریار)	595a 595b	ويعلمه آداب الملوك (أحسن تعليم)

Taulukko 5: Manūčihrin syntymä

Lisäykset Tämän kohtauksen al-Bundārī on kääntänyt niin tiiviisti, ettei lisäyksille juuri ole sijaa. Lisäyksenä voidaan pitää oikeastaan vain katkelman päättävää opetuksen laatua korostavaa kommenttia أحسن تعليم. Farīdūnin iloa kuvaileva kommentti سري عنه بعض همومه و سر به on alkutekstin katkelman لب پراز خنده شد hyvin löyhä vastine, samoin Manūčihrin kasvatusta kuvaileva أحسن تربية, jota vastaa funktioltaan säeparin 591 sivulause. Näitä kahta jälkimmäistä tapausta voi pitää joko lisäyksenä tai vapaana käännösenä.

Poistot Kuten todettu, al-Bundārī säästää tästä katkelmasta ainoastaan juonen kannalta oleelliset sanat ja rakentaa niiden ympärille oman kerrontansa. Tämän katkelman poistojen joukossa on erityisen paljon henkilöitä kuvailevia sanoja (نامور ja آن هنرمند ماه, نامبردار, خوب چهره).

¹⁶ Khaleghi-Motlaghin päätekstissä on نیا نام زد کرد شویش پشنگ, mutta tämä seitsemäsä käsikirjoituksessa esiintyvä variantti پور برادرش osoittaa kytökseen al-Bundārīn käännökseen, josta löytyy vastine ابن أخیه.

sää myös kokonaan poistetuista säkeistä. Lisäksi kääntäjä käyttää Farīdūnista nimeä, kun alkuteksti viittaa tähän sanoin جهان بخش. Tämä on al-Bundārille hyvin tyypillistä: hän ei juuri koskaan viittaa henkilöihin Firdawsīn tapaan, ei kääntämässään jaksoissa eikä myöskään lisäyksissään. Useimmin hän viittaa henkilöihin joko nimellä tai, mikäli monitulkintaisuuden vaaraa ei ole, pelkällä pronomiinilla.

On mielenkiintoista huomata, että vaikka Māh-Āfarīd on tässä katkelmassa puolisoaan Pašangia merkittävämpi henkilö, kääntäjä mainitsee vain Pašangin nimeltä. Tätä voi selittää se, että myöhemmin Šāhnāmassa esiintyy toinenkin Pašang, turkkilaisten komentaja, jonka pojasta Afrāsyābista myöhemmin tulee Turānin kuningas – tällä Pašangilla on siis eepoksessa huomattava sivurooli. Al-Bundārī on saattanut sekoittaa nämä kaksi samannimistä hahmoa, minkä vuoksi hän mainitsee tässä kohtauksessa näinkin vähäpätöisen sivuhenkilön nimeltä.¹⁷

Kokonaan poistetuissa säkeissä Firdawsī lähinnä kuvailee Māh-Āfarīdia ja Manūčihria ja Manūčihrin kasvatusta. Lisäksi niiden joukossa on lainaukset, joissa Farīdūn rukoilee ja nimeää Manūčihrin.

Kääntäjän ratkaisut muokkaavat Farīdūnin roolia kahteen suuntaan. Siinä missä lähtötekstin säkeissä 570b ja 571a Farīdūn näkee Māh-Āfarīdin Irajin haaremissa, kääntäjä poistaa viittauksen kuninkaaseen ja toteaa palvelijattaren olleen siellä. Toisaalta säkeessä 576a Farīdūnia ei mainita Māh-Āfarīdin kasvattajana, käänöksessä puolestaan hänet on tuotu aktiiviseen rooliin.

4.1.5 Lähetin tarina

Salm ja Tūr kuulevat Manūčihrin syntymästä ja lähettävät lähetin Farīdūnin hoviin sovintotarkoituksisa. Lähetti palaa ja kertoo näkemästään. Tämän Firdawsīn suorana lainauksena kertoman tarinan al-Bundārī on kääntänyt suo-

¹⁷ Al-Bundārīn lähtötekstissä tämän kohtauksen Pašangin kerrotaan olevan ”hänen veljensä poika”. Koska persiassa ei ole kieliopillista sukua, tämä ”hän” voisi periaatteessa viitata Farīdūniin, Irajiin tai Māh-Āfarīdiin. Vaikka Iraj on näistä epätodennäköisin sillä perusteella, että häntä ei ole mainittu moneen säkeeseen, on mahdollista, että al-Bundārī ajatteli tässä viitattavan häneen, koska tunnetumpi Pašang on Irajin veljen, Tūrin, pojanpoika (tai vieläkin myöhäisempi jälkeläinen, ks. Firdawsī 8: 64, 65).

rana lainauksena, siis normaalin tapansa vastaisesti. Lähetin kertomus alkaa Firdawsilla jo säkeestä 726, mutta al-Bundārī jättää alun kääntämättä. Kertomuksen alussa lähetti kuvailee Farīdūnin hovia ulkopuolelta, al-Bundārī kertoo vain lähetin havainnot sisältä. Katkelman teksti on taulukossa 6.

Firdawsī	säe	al-Bundārī (47: 6–13)
خرامان شدم پیش آن ارجمند	735a	قدمت فقربت (من سراق مضراب كعبة خضراء) وأدخلت على ملك (يشق مرائر الأسود بهيته)
یکی تخت پیروزه (دیدم بلند) نشسته برو شهریاری (چو ماه) زیاقوت رخشان به سر بر کلاه	735b 736a 736b	يلتهب على رأسه تاج من الياقوت متجليا على سرير من الذهب
چو کافور موی و چو گلبرگ روی (دل آزر م جوی و زبان گرم گوی)	737a 737b	يبص منه كافور شيب على صفحات وجه (تتوقد تحت بشرته نيران الحفيظة ويتفرق من ظاهر آدمه ماء الأريحية)
منوچهر چون زاد سرو بلند نشسته بر شاه بر دست راست (تو گفتمی زبان و دل پادشاست)	739a 740a 740b	وكان على سمينه منوچهر كالنخل الباسق (يكاد يبهز الشمس بروائه وبهاء منظره)
به پیش اندرش قارن رزم زن	741a	وقداهم قارن وهو صاحب حربه (كالهزبر الهصور)
بدست چپش (سرو) شاه یمن چو شاه یمن (سرو) دستورشان	741b 742a	وعلى يساره وزيره ملك اليمن (كالذكاء الجسم الدهاء المصور)
جهان پهلوان سام یل پیش رو پس پشت او رزم جویان نو	746pa 746pb	وعلى رأسه سام (بن نريمان) حامل سيفه (وهو كالسحاب المبرق المرعد)
(مبارز) چو شیروی درنده شیر چو شاپور (یل زنده) پیل دلیر	746a 746b	(وعلى بابه) شیرويه وسابور كالشعبان الصائل والغضنفر الهائل
(چنو بست بر کوهه‌ی) پیل (کوس) هوا گردد از گرد چون آب‌نوس	747a 747b	وأما الفيلة (والخيل فعلى عدد الرمال وكأمثال الجبال)
گر آیند زی ما به جنگ (آن گروه) شود کوه هامون و هامون چو کوه	748a 748b	إذا زحفوا غادروا الجبال سهولا والسهول جبالا (وإذا ساروا حولوا النهار ظلما والظلام نهرا)

Taulukko 6: Lähetin tarina

Käännösyksikkö Tässä katkelmassa al-Bundārī kääntää melko säännöllisesti yhden säeparin kerrallaan ja esittää asiat samassa järjestyksessä kuin alkutekstissä. Järjestykseen poikkeuksena näyttää olevan Oxfordin käsikirjoi-

tuksesta löytyvä 746p,¹⁸ mutta näin pienen eroavaisuuden tapauksessa on myös mahdollista, että al-Bundārīn lähtötekstissä 746 ja 746p olivat vastakkaisessa järjestyksessä. Säkeissä 735b ja 736b mainitaan valtaistuin ja kruunu, ja käännöksessä ne ovat päinvastaisessa järjestyksessä. Tässä tapauksessa säkeet eivät ole voineet olla toisessa järjestyksessä al-Bundārīn lähtötekstissä, sillä säe 735a aloittaa katkelman, ja sen vastine on käännöksessä oikealla paikallaan.

Lisäykset Al-Bundārī lisää tässä katkelmassa lähes jokaiseen mahdolliseen paikkaan kuvausta. Hän kuvailee hovia ja suurinta osaa mainitsemistaan henkilöistä. Lisättyjen kuvausten pituudet vaihtelevat kahdesta sanasta (741a: كالهنبر الهصور) kahteen lauseeseen (737: تتوقد تحت بشرته ... ماء الأريحية). Mikään lisäyksistä ei ole riimiproosaa eikä muodosta riimiä ympäröivän aineksen kanssa. Säkeisiin 741 ja 742 liittyvät lisäykset muodostavat keskenään riimin vain kirjoitusasussaan, sillä sanat luetaan *al-haṣūr* ja *al-muṣawwar*.¹⁹ Lisäksi säkeen 742 käännöksen lisäyksessä on sisäsointua (الدهاء – كالذكاء).

Säeparista 747 al-Bundārī vaikuttaa poimineen vain norsun ja sepittäneen tämän ympärille lauseen verran omiaan. Tarkemmalla tarkastelulla näyttää kuitenkin siltä, että hän joko luki tai ymmärsi sanan كوهه 'satula' väärin, merkityksessä كوه 'vuori', minkä takia myös sana جبال päättyi käännökseen. Mikään muu säeparin 747 vastineessa ei kuitenkaan vastaa Firdawsīn tekstiä.

Lähetin raportin loppuun kääntäjä lisää parallelismia. Muut lisäykset tässä katkelmassa ovat pieniä: Sāmin nimen perään hän lisää patronyymin ja säeparin 746 satureiden hän kertoo olevan Farīdūnin portilla. Säeparia 746 kääntäessään hän on myös muuttanut soturin vertailukohtana olevan norsun käärmeeksi ja säkeessä 735b turkoosein koristeltu valtaistuin on käännöksessä vain kultainen.

¹⁸ Merkintä ”p” säenumeron perässä tarkoittaa Khaleghi-Motlaghin kyseisen säkeen aparaatissa antamaa lisäystä. Tässä tapauksessa Oxfordin käsikirjoituksessa säe 746p tulee päätekstin säkeen 746 jälkeen.

¹⁹ Myös säkeen 12d: 143 vastineessa (taulukko 13) näyttää olevan epäonnistunut riimi: رؤوسنا *ruūsina* – نفوسنا *nufusanā*. On hankala sanoa, onko näissä tapauksissa kyseessä satuma vai todellakin epäonnistunut riimi, mutta jo kahden tapauksen esiintyminen tämän tutkielman pienessä aineistossa saa arvelemaan epäonnistunutta riimiä.

Poistot Yllä tarkasteltiin kääntäjän lähes jokaisen henkilön mainitsemisen jälkeen tekemiä kuvailevia lisäyksiä. Samaan aikaan hän on kuitenkin poistanut suuren osan Firdawsīn antamista kuvauksista. Mikään poistetuista kuvauksista ei näytä vaikuttaneen lisättyyn kuvaukseen, sillä esimerkiksi Manūčihria Firdawsī kuvaa sydämeltään ja kieleltään kuninkaalliseksi, al-Bundārī puolestaan ylistää tämän loistavaa ulkonäköä.

Katkelman keskeltä al-Bundārī on poistanut kolmen ja puolen säe-parin pituisen jakson (742b–745), jossa lähetti kuvaa Farīdūnin hovissa olevia rikkauksia ja satureita.

Samaan tapaan kuin edellisessä katkelmassa (taulukko 5, säe 571a), säkeessä 735b hän poistaa lähetin sanat ”minä näin”: näkemisen kohde ilmaistaan käännöksessä sellaisenaan. Pienempien poistojen joukossa on myös ylis-täviä vertauksia (یل زنده, مبارز, چو ماه) ja käännöksessä tarpeeton subjekti (آن گروه).

On mielenkiintoista havaita, että käsittelemistään henkilöistä al-Bundārī ei mainitse nimeltä Jemenin kuningas Sarvia. Tätä saattaa selittää se, että sypressiä merkitsevä sana سرو esiintyy tässä merkityksessä muutamaa säettä aikaisemmin, jolloin kääntäjä syystä tai toisesta jättää nyt erisnimenä esiintyvän sanan tässä huomiotta.

4.2 Käännösyksikkö

Kuten edellä esitetyistä esimerkeistä ollaan havaittu, käännösyksikkönä al-Bundārīlla on yleensä noin kahden säkeen mittainen kokonaisuus. Useissa tapauksissa (esim. taulukko 3) al-Bundārī etenee lyhyin käännösyksiköin ja samalla ohittaa osan säkeistä. Aineistossa on myös tapauksia, joissa kääntäjä poimii usean säkeen mittaisesta yksiköstä vain juonen kannalta oleelliset sanat, joiden ympärille hän sepittää tekstinsä (esim. taulukon 5 alku).

Suorat lainaukset al-Bundārī korvaa toisinaan kolmannessa persoonassa kerrotulla lyhennelmillä lainauksen sisällöstä – yllä taulukossa 6 nähty lähetin tarina tosin antaa pitkän kertomuksen ensimmäisessä persoonassa. Toisinaan

al-Bundārī päätyy kertojana itse vastaamaan kysymykseen, jonka jokin henkilö Firdawsilla esittää, kuten Irajin murhan yhteydessä (taulukko 4) nähtiin.

Kääntäjä esittää pääsääntöisesti tapahtumat lähtötekstin kanssa samassa järjestyksessä. Yksittäisissä tapauksissa (esim. taulukko 6, säe 746) on mahdollista, että asiat olivat poikkeavassa järjestyksessä jo al-Bundārīn käyttämässä persialaisessa käsikirjoituksessa, jota ei ole säilynyt. Toisinaan kääntäjä kuitenkin järjestee asioita uudelleen, jotta hän saisi esitettyä ne tiiviimmin (esim. taulukko 3).

Taulukon 4 säkeen 506 tapauksessa käännösyksikkönä vaikuttaa määrällisesti olevan yksi säepari. Koska varsinaista denotatiivista vastaavuutta lähtötekstin ja käännökseen välillä ei tässä ole, voidaan ajatella, että käännösyksikkönä onkin *ajatus* eikä niinkään tietty määrä tekstiä.

Al-Bundārīlla oli siis monia erilaisia lähestymistapoja käännoistyöhönsä. Tämän aineiston perusteella on vielä mahdotonta päätellä, ohjasivatko jotkin tietyt lähtötekstin piirteet häntä valitsemaan kulloisenkin tavan.

4.3 Lisäykset

Tässä luvussa ryhmittelen edellä tarkasteltuja esimerkkejä al-Bundārīn tekemistä lisäyksistä. Kuten esimerkit ovat havainnollistaneet, rajanveto lisäyksen ja vapaan kääntämisen välillä on kuitenkin toisinaan hankalaa, sillä useasta pitkästäkin lisäykseltä vaikuttavasta katkelmasta on löydettävissä linkkejä Firdawsin tekstiin. Vastaavasti käännettyltä vaikuttavasta katkelmasta on löydettävissä ainesta, jota Firdawsilla ei ole. Käytännön syistä pidän lisäyksenä katkelmaa, jossa on vain yksittäisiä leksikaalisia ja ajatuksellisia linkkejä Firdawsin tekstiin.

Al-Bundārī teki käännökseensä monenlaisia ja -pituisia lisäyksiä. Luokittelun niitä alla ensisijaisesti niiden kerronnallisen funktion mukaan, vaikka useissa tapauksissa mekaanisen lisäyksen motiivi on ollut varmasti riimin muodostaminen. Lisäykset (ja seuraavassa alaluvussa poistot) merkitään päälleviivauksella.

Kuvailevat lisäykset Huomattavin näistä lisäyksistä on ensimmäisen katkelman jälkeen tullut useamman rivin pituinen juhlakuvaus. Vaikka juhlakuvaus on selvästi al-Bundārīn tekemä lisäys, siitä kuitenkin löytyy linkejä Firdawsīn tekstiin, mikä osoittaa, ettei kääntäjä täysin sivuuttanut lähtötekstiään. Tämä pitkä lisäys on kauttaaltaan riimiproosaa.

Yli puolet (19/33) tässä aineistossa al-Bundārīn tekemistä lisäyksistä on kuvailevia. Useimmin kuvailun kohteena on henkilö tai teko, mutta joukossa on myös paikan, armeijan ja esineiden kuvailua.

Alun juhlakuvaus poislukien kuvailevien lisäysten pituudet vaihtelevat yhdestä الجزر الهائل, taulukko 3: 281b) tai kahdesta sanasta قارن ... كالهزبر الهصور, 6: 741a) kokonaiseen lauseisiin منو جهر ... يكاد يبهـر الشمس بروائه وبهاء منظره, 6: 740). Suurin osa lisäyksistä ei muodosta riimiproosaa, vaikka niitäkin tapauksia on (esim. عساكر كالجبال المائرة والبحار الزاخرة, 3: 273/276). Yhtä monta on tapauksia, joissa al-Bundārī käyttää sisäsointua riimin asemesta (esim. الإكيل الرائع والتخت الباهر والجزر الهائل, 3: 281b).

Selittävät lisäykset Toiseksi suurin ryhmä (6/33) on selittävät lisäykset. Maailman jako -kohtauksessa (3) näistä esiintyy neljä, joista kolmatta (وجعله ولي عهده, 280b) voi pitää käännöstä kohdekuulttuuriin kotoistavana selityksenä.

Toisinaan al-Bundārī joutuu tekemään selittävän lisäyksen aikaisemmin tekemänsä poiston takia, jotta lukijalle tulisi annettua aiemmin poistettu tärkeä informaatio. Esimerkki tästä nähtiin taulukossa 3 säkeen 272 käännöksessä, kun kääntäjä lisää Salmin nimen jälkeen selityksen ”hän oli lapsista vanhin”. Farīdūnin lasten ikäjärjestyksellä on väliä juonen kannalta, ja al-Bundārī oli tätä kohtausta aiemmin poistanut kokonaisen kertomuksen siitä, kuinka lapset saivat nimensä.

Muut selittävät lisäykset ovat lähes mitättömiä: قسم الدنيا بينهم ثلاثة أقسام (3: 270b), كان تحته (4: 496b) ja سام ابن نريمان (6: 746pa). Kaikki selittävät lisäykset ovat lyhyitä, enintään kolmen sanan mittaisia, eikä mikään niistä

muodosta riimiä ympäröivän tekstin kanssa.

Muut lisäykset Muut aineistossa esiintyvät lisäykset muodostavat parallelismia (kaksi tapausta, esim. سرير ملكهما ومبواً عزهما, 3: 274/277) tai pitävät yllä kerronnan sujuvuutta pitkän poiston jälkeen (kaksi tapausta, esim. فاستمرت به القسوة, 4: 506). Lisäksi on neljä sekalaista tapausta, joilla ei ole mitään erityistä funktiota (esim. أرض الروم وبلاد المغرب وما تاخما من تلك الممالك, 3: 272; ... وعلى بابهِ شيرويه, 6: 746).

4.4 Poistot

Aivan kuten lisäysten tapauksessa, al-Bundārīn tekemiä poistoja voidaan tutkia niiden kahden ominaisuuden, määrän ja laadun, suhteen. Määrällisesti poisto voi koskea kokonaista kohtausta, yksittäistä adjektiiviattribuuttia, tai mitä tahansa näiden ääripäiden väliltä. Laatunsa kannalta poisto voi olla esimerkiksi kuvauksen lyhennys tai parallelismin poisto. Seuraavassa esitän yhteenvedon näistä poistoista.

Kuten on todettu, usein on vaikea päättää, onko kyseessä vapaa käänнос vai samanaikainen poisto ja lisäys. Merkittävimmät poistotyypit ovat kuvauksen sekä henkilöihin viittaavien kiertoilmausten poistot. Kääntäjän tekemillä poistoilla on useimmin funktiona joko tekstin tiivistäminen ja vain oleellisimman sisällön kääntäminen, mutta toisinaan poistoilla voidaan nähdä olevan käännostä uudelle yleisölle kotoistavia tehtäviä.

En laske poistojen määrää, sillä olen antanut luvun 4.1 taulukoissa vain osan Firdawsīn tekstistä. Al-Bundārī on siis tehnyt myös pidempiä, useampien säkeiden poistoja, joiden vertaaminen tässä yhteydessä käsiteltäviin lyhyiden elementtien poistamiseen ei ole mielekäästä. Näiden pidempien poistojen joukossa on erityisesti kuvailua, kuten olen yllä tarkemmin kertonut.

Kuvailujen poistot Tässä aineistossa al-Bundārīn tekemät kuvailujen poistot koskevat suurimmassa osassa tapauksista tekoja. Poistojen pituudet vaihtelevat parista sanasta lauseeseen. Esimerkiksi Tūrin vihan vallas-

sa tekemiä tekoja kuvatessaan hän on poistanut adverbit ز ناگه ja به چشم (4: 495, 496a), joskin on mahdollista että näiden ajatusta vastaa käännöksessä lisäys كالنار الموقدة. Manūčihrin kasvatusta kuvaava kokonainen lause که باد هوا برو برگزشتن ندیدی روا (5: 591) on myös poistettu.

Kaikki henkilökuvausten poistot ovat viimeisestä esimerkkikatkelmasta, lähten tarinasta (esim. تو گفتی زبان و دل پادشاست, 6: 740b). Näissä tapauksissa ei voi olla kyse tekstin tiivistämisestä, sillä al-Bundārī on lisännyt oman kuvauksensa henkilöistä.

Lisäksi muiden kuvailujen poistojen ryhmään kuuluu yksittäisiä adjektiiviattribuutteja (روز نخسته, 1: 3a; تخت شاهى, 3 280b).

Henkilöviittausten poistot Šāhnāmassa on hyvin tyypillistä viitata henkilöihin pelkillä attribuuteilla tai epiteeteillä. Näissä tapauksissa, ainakin tämän aineiston perusteella, al-Bundārī viittaa henkilöön vain nimellä tai pronomiilla (ja silloinkin vain verbin ilmipanemattomana subjektina). Esimerkkejä ollaan nähty lähes kaikissa katkelmissa. Näiden poistojen myötä al-Bundārī tulee vähentäneeksi lähtötekstissä ollutta vaihtelua, sillä hän ei koskaan käytä vastaavia viittaustapoja käännöksessään.

Muut poistot Muiden poistojen joukossa on sekalaisia, lähinnä lyhyitä poistoja, joiden funktio on ollut tiivistää käännöstä ja vähentää toistoa. Esimerkiksi säkeen 3: 281b kuninkuuden merkkejä luettelevasta listasta hän poistaa kaksi asiaa: valtaistuimen, joka on mainittu säkeessä 280b, sekä miekan, joka esiintyy yhdessä nuijan kanssa – yksi ase on siis riittänyt. Lisäksi hän poistaa Firdawsilla narratiivisia rytmittäviä sanoja kuten نخستین ja دگر saman kohtauksen säkeissä 272a ja 275a.

Selkeimmät ja toistuvimmat tämäntapaiset poistot tässä aineistossa nähdään Manūčihrin syntymätarinassa, josta kääntäjä on poistanut kaikki juonen kannalta toissijaiset elementit.

5 Vastaavuudet sanastossa

Yksittäisten sanojen käänkösvastaavuuksien tutkiminen on varsin hankalaa useiden kääntäjän tekemien poistojen ja tiivistyksien takia. Siksi tarkastelun kohteeksi onkin valittava sanoja, jotka esiintyvät riittävän usein, mutta ovat silti mielenkiintoisia. Aluksi (luvussa 5.1) tutkitaan, miten al-Bundārī on kääntänyt Šāhnāman kohtauksia, joissa laaditaan ja lähetetään kirjeitä. Tämän jälkeen (luku 5.2) tutkitaan muutaman Firdawsīn käyttämän arabialaisen lainasanan käännöstapoja.

5.1 Formulainen kieli

Eepiselle runoudelle on tyypillistä formulainen kielenkäyttö, eikä Šāhnāma ole poikkeus. Seuraavassa tarkastellaan kääntäjän lähestymistapaa Šāhnāmassa hyvin yleisiin kirjeen laatimista ja lähettämistä kuvaaviin formuloihin. Kirjeiden laatiminen ja lähettäminen on hyvä aineisto tämāntapaiselle tutkimukselle, sillä niissä periaatteessa samaa asiaa kuvataan aina hieman eri sanankäntein.

Esimerkiksi viestinviejästä Firdawsī käyttää ainakin neljää eri sanaa (سوار, هیون, نوند, فرستاده), jolloin voidaan tutkia sitä, kääntääkö al-Bundārī jokaisen eri sanalla, käyttääkö hän vain yhtä käännösvastinetta kaikille näille sanoille, vai onko hänellä jokin muu lähestymistapa. On huomattava, että Firdawsīlle valintaan synonyymien välillä vaikutti varmasti usein runomitta, jolloin valitun sanan erityismerkitys (esim. سوار 'ratsastaja') ei välttämättä ole keskiössä. Kääntäjälle mitalla ei kuitenkaan ollut väliä, joten vastaavuuksia tarkastelemalla nähdään, onko hän seurannut sanan varsinaista merkitystä vai käyttänyt jotakin yleistä termiä useammalle sanalle.

Vaikka al-Bundārī usein lyhentääkin kirjeitä (tavallisista poistoista ja lyhennyksistä ks. al-Bundārī, toimittajan esipuhe, s. 98–100) ja kertoo niiden sisältöjä kolmannessa persoonassa, niiden laatimisesta ja lähettamisestä kertovia lauseita hän ei poista – tarinan sujuvuuden kannalta tämä olisikin lähes mahdotonta.

Olen rajannut aineistoksi ne Khaleghi-Motlaghin edition kahdessa ensimmäisessä niteessä esiintyvät kirjeen laatimis- ja lähettämiskohtaukset, joille käännöksessä on vastine. Tapauksia on yhteensä 59, ja pituudeltaan ne vaihtelevat hyvin ytimekkäistä (esim. چنين داد پاسخ, Firdawsī 12b: 212; كان جوابه, al-Bundārī 124: 12) usean säeparin ja lauseen mittaisiin, joissa voidaan kuvailla esimerkiksi kirjuria, kirjoitusmateriaalia ja lähettiä.

Vertaan Firdawsīn tekstiä ja käännöstä keskenään ja teen kolmenlaisia havaintoja. Aluksi tutkin leksikaalisia vastaavuuksia (luku 5.1.1). Tämän jälkeen tarkastelen kirjekohtauksissa al-Bundārīn tekemiä lisäyksiä sekä tapauksia, joissa hän on muokannut kuvauksen rakennetta tai toimijoiden aktiivisuutta (esimerkiksi tapauksessa jossa Firdawsīn ازیشان آمد پیام, 8: 481, on käännöksessä أرسلوا رسالة, 90: 3) (luku 5.1.2).

Kuten edellisessä luvussa havaittiin, al-Bundārīlla on taipumus kääntää suorat lainaukset kolmannessa persoonassa. Monessa tapauksessa Firdawsīlla kirjeen lähettäjäältä on suora lainaus, jossa käytetään tässä luvussa tarkasteltavia sanoja. Jos tällaisessa tapauksessa al-Bundārīlla on vastaavuuksia (esim. Firdawsī: ”vie kirje!”, al-Bundārī: ”lähetti vei kirjeen”), en esitystavan eroa erikseen kommentoi, vaan listaan vastaavuudet sellaisinaan.

5.1.1 Leksikaaliset vastaavuudet

Annan seuraavassa vastaavuudet vain leksikaalisella tasolla, en kokonaisten säkeiden ja lauseiden tasolla, kuten aiemmin rakennetta käsitellessäni. Taulukossa antamieni selvien tapausten jälkeen kommentoin lyhyesti muutamia epäselviä tapauksia. Viitesarakkeessa annan kaikki vastaavuuden esiintymät muodossa viite Firdawsīin / viite al-Bundārīin sekä suluissa sen esiintymiskerrat. Taulukoissa ovat vain ne sanat, jotka tässä aineistossa esiintyvät Firdawsīlla vähintään kaksi kertaa, sekä ne kerran esiintyvät sanat, joiden käännösvastine esiintyy myös jonkin useammin Firdawsīlla esiintyvän sanan käännösvastineena.

Nominit Käsiteltäväksi poimitut nominit ovat viesteihin viittaavia (پاسخ, نیبسنده, فرستاده, سوار, دبیر) ja viestinviejää tai kirjuria tarkoittavia (نامه, پیام, هیون, نوند). Vastaavuudet ovat taulukossa 7.

نامه	کتاب	(27) 7: 612 / 62: 19; 7: 1318 / 73: 6; 7: 1503 / 77: 5; 8: 10 / 80: 4; 8: 133 / 84: 6; 11: 104 / 100: 12; 12: 616 / 115: 2; 12: 633 / 115: 6; 12: 657 / 115: 16; 12: 673 / 115: 18; 12b: 206 / 124: 8; 12b: 231 / 124: 21; 12b: 293 / 126: 2; 12b: 314 / 126: 11; 12c: 145 / 134: 3; 12c: 152 / 134: 7; 12c: 278 / 135: 16; 12c: 295 / 136: 2; 12c: 306 / 136: 8; 12d: 894 / 167: 13; 12d: 978 / 168: 22; 12d: 1004 / 169: 7; 12d: 1109 / 170: 18; 12d: 1157 / 171: 9; 12d: 1174 / 171: 18; 12d: 1190 / 171: 21; 12d: 2054 / 179: 20
پاسخ	جواب	(3) 7: 1318 / 73: 6; 12: 657 / 115: 16; 12b: 212 / 124: 12
پیام	رسالة	(3) 8: 481 / 90: 3; 8: 499 / 90: 13; 12c: 935 / 146: 9
دبیر	کاتب	(6) 12: 617 / 115: 2; 12: 668 / 115: 18; 12c: 294 / 136: 2; 12d: 894 / 167: 13; 12d: 1156 / 171: 9; 12d: 2043 / 179: 20
نیبسنده	کاتب	(3) 7: 611 / 62: 19; 7: 982 / 66: 18; 12d: 977 / 168: 22
سوار	فارس	(2) 7: 1331 / 73: 11; 12b: 293 / 126: 2
فرستاده	رسول	(4) 6: 125 / 42: 7; 6: 394 / 44: 12; 6: 624 / 46: 20; 7: 688 / 63: 16
نوند	فارس	(2) 7: 1163 / 70: 2; 7: 1328 / 73: 9
	راکب	(1) 8: 499 / 90: 13
	رسول	(1) 8: 378 / 88: 5
هیون	راکب	(3) 7: 1386 / 74: 9; 8: 133 / 84: 6; 12: 62 / 106: 6
	هجین	(4) 7: 1489 / 76: 22; 12c: 890 / 145: 12; 12d: 639 / 163: 1; 12d: 1004 / 169: 7

Taulukko 7: Nominit kirjekohtauksissa

Al-Bundārilla on pääsääntöisesti vakiovastine kullekin nominille. Erityisesti lukuisia kertoja ilman poikkeuksia esiintyvä vastaavuus کتاب : نامه on huomionarvoinen, vaikkakin odotettu. Poikkeuksia tähän sääntöön ovat هیون ja نوند, joille hän käyttää useampia vastineita. Muiden lähettä tarkoittavien sanojen

vakiovastineina hänellä on hyvin yleisiä sanoja. Arabian leksikosta olisi varmasti löytynyt sanalle نوند oma vastine, mutta al-Bundārī vaikuttaa suosineen yleisiä sanoja.

Sana هیون tarkoittaa sekä ratsastajaa että ratsua (joko kamelia tai hevosta, Steingass 1963 [1892]: s.v. *hayūn*). Tälle al-Bundārīlla on kaksi vastinetta, ratsastajaa tarkoittava راکب sekä هجين, joka eläimeen viitatessaan tarkoittaa myös ratsukamelia, ihmiseen viitatessaan puolestaan vapaan isän ja orjaaidin jälkeläistä. Sana muistuttaa Firdawsīn käyttämää sanaa هیون sekä ääntöettä kirjoitusasultaan, ja tämä yhdennäköisyys on varmasti vaikuttanut al-Bundārīn sanavalintaan niissä tapauksissa, kun al-Bundārī on halunnut valita käännökseensä ratsumerkityksen.²⁰ Arabiassa persialaisen vastineen monimerkityksisyyttä ei sanalla هجين ole, joten vain yhden käännösvastineen käyttäminen ei olisi onnistunut.

Toisinaan Firdawsī viittaa lähetteihin epäsuorilla ilmauksilla kuten مرد بیدار. Al-Bundārī ei koskaan käännä näitä kirjaimellisesti, vaan hän käyttää aina käännöksessään sanaa نامداری ز گنداوران) رسول 12b: 205 / 124: 8; مرد بیدار 12b: 204 / 124: 8; دو مرد جوان 12b: 229 / 124: 21 kahdesti). Samantyyppistä käännöstapaa al-Bundārī noudattaa myös nimeltä tunnettujen henkilöiden tapauksissa, kuten rakenneanalyysin luvussa 4.4 nähtiin.

Kahta Firdawsīn käyttämää kirjuria merkitsevää sanaa hän kääntää vain yhdellä sanalla. Firdawsīn säkeessä 11: 103 kirjuriin viitataan molemmilla sanoilla, دیر نیسنده, mutta tätä al-Bundārīlla vastaa kiertoilmaus أحد دهاة حضرتہ وكفاة دولته. Toisto lähtötekstissä näyttää kääntyneen tällä riimiproosaisella tavalla, mutta mielenkiintoisesti kokonaan ilman vakiovastinetta کاتب.

Verbit Tässä yhteydessä käsittelen myös yhdysverbejä, joissa verbiin liittyy nomini tai adverbi. Firdawsīlla tässä käsiteltävissä tapauksissa useimmin toistuvat verbit liittyvät esimerkiksi kirjeen laatimiseen (نباشتن, نامه کردن) ja

²⁰ Lähtötekstissä ei suinkaan ole aina selvää, korostaako Firdawsī ratsua vai ratsastajaa – yhtä ei kuitenkaan koskaan lähetetä ilman toista.

lähettämiseen (فرستادن, برافگندن). Verbien käännösvastineet ovat taulukossa 8.

Siinä missä nominien kohdalla kääntäjällä oli käytössä lähes jokaiselle nominille oma vakiovastineensa, verbien tapauksessa näin ei ole, vaan vaihtelua on huomattavasti enemmän. Toki joukossa on verbejä, joilla on vakiovastine, kuten پاشخ نبشتن ja نبشتن. Näitä vakiovastineita selittää myös nominien kohdalla havaittu al-Bundārīn taipumus käyttää tavallisimpia arabialaisia sanoja. Samaan tapaan kuten nomineissa sanan رسول ollessa tavallisin lähettilästä merkitsevä sana ja al-Bundārīn valinta kiertoilmauksien vastineeksi, kirjoittamisesta hän käyttää lähinnä كتب-verbiä. Tämä verbi on käännösvastine yhteensä viidelle Firdawsīn käyttämälle ilmaisulle.

Firdawsilla on kaksi tavallista lähettämistä merkitsevää verbiä, فرستادن ja برافگندن. Näillä molemmilla on useita käännösvastineita, mikä huomataan, vaikka otos onkin varsin pieni. Yleistä selitystä vaihtelulle ei kuitenkaan ole tästä syystä mielekästä etsiä. Tässä otoksessa kuitenkin verbejä طير ja قدم käytetään vain hyviä uutisia vietäessä ja verbiä نفذ vain huonojen uutisten – joihin usein liittyy akuutti sotilaallisen avun tarve – kohdalla. Sanavalintoihin on ollut vaikutusta myös verbin objektilla: esimerkiksi آثار voi ottaa objektikseen vain ratsun, ei esimerkiksi kirjettä.

Verbit حضر, أحضر ja دعا kääntävät kutsumista tarkoittavaa sanaا خواندن (ja yhdessä tapauksessa monisanaisempaa ilmausta پيش رفتن فرمودن). Molempien verbien subjektina voi olla kuningas, prinssi tai alhaisempi henkilö, ja molempia käytetään sekä kirjurien että lähettien kutsumiseen. Tämän aineiston perusteella näistä ei voi tehdä yleistyksiä. On kuitenkin mielenkiintoista, että toisin kuin esim. sanoja رسول ja كتب käyttäessään, nyt kääntäjä lisää leksikaalista vaihtelua.

5.1.2 Lisäykset ja muutokset

Yleensä al-Bundārī kääntää kirjekohtaukset varsin suoraan. Esimerkiksi lausetta و نفذ رسولا الى زال نوندى برافگند نزدیک زال (8: 378a) al-Bundārīlla vastaava زال و نفذ رسولا الى (88: 5) on sanatarkka käännös persiasta, ainoa eroavaisuus on arabian verbial-

نِشْتَن	کُتَب	(11) 7: 1318 / 73: 6; 8: 10 / 80: 4; 8: 133 / 84: 6; 11: 104 / 100: 12; 12: 617 / 115: 2; 12b: 206 / 124: 8; 12b: 231 / 124: 21; 12b: 294 / 126: 2; 12b': 157 / 131: 15; 12c: 145 / 134: 3; 12c: 255 / 135: 10
پاسخ نِشْتَن	أَجَاب	(2) 7: 1503 / 77: 5; 12d: 667 / 163: 10
پاسخ فرستادن	أَجَاب	(2) 12b: 244 / 125: 5; 12b: 315 / 126: 11
نامه فرمودن	کُتَب	(1) 12d: 651 / 163: 6
	أَمْرَان کُتَب	(2) 7: 612 / 62: 19; 12d: 978 / 168: 22
نامه کردن	کُتَب	(2) 6: 879 / 48: 10; 12b: 307 / 126: 7
پیام دادن	کُتَب	(1) 6: 625 / 46: 20
پیام فرستاد	کُتَب	(1) 6: 292 / 43: 7
سخن برفشانندن	کُتَب	(2) 12d: 1156 / 171: 9; 12d: 2043 / 179: 20
فرستادن	أَرْسَل	(3) 12b: 204 / 124: 8; 12b: 286 / 125: 20; 12d: 135 / 155: 3
	نَفَذَ	(2) 12: 223 / 110: 6; 12b: 230 / 124: 21
برافگندن	أَثَارَ	(1) 12d: 639 / 163: 1
	أَرْسَل	(2) 7: 1331 / 73: 11; 12b: 239 / 125: 3
	طَيَّرَ	(2) 7: 1163 / 70: 2; 8: 133 / 84: 6
	قَدَّمَ	(2) 7: 1328 / 73: 9; 7: 1386 / 74: 9
	نَفَذَ	(1) 8: 378 / 88: 5
(پیش) خواندن	أَحْضَرَ	(2) 6: 125 / 42: 7 (پیش); 7: 611 / 62: 19 (پیش)
	اسْتَحْضَرَ	(1) 12d: 2043 / 179: 20 (پیش)
	دَعَا	(4) 7: 688 / 63: 16 (پیش); 12: 630 / 115: 5; 12d: 977 / 168: 22 (پیش); 12d: 1156 / 171: 9 (پیش)
پیش رفتن فرمودن	دَعَا	(1) 12d: 894 / 167: 13
دادن	أَبْلَغَ	(1) 12c: 935 / 146: 9
	دَفَعَ	(1) 12d: 2054 / 179: 20
	سَلَّمَ	(1) 12d: 1109 / 170: 18
به مهر اندرآوردن	خَتَمَ	(4) 12: 673 / 115: 22; 12c: 278 / 135: 16; 12d: 1174 / 171: 18; 12d: 2054 / 179: 20
مهر نهادن	خَتَمَ	(1) 12d: 680 / 163: 10

Taulukko 8: Verbit kirjekohtauksissa

kuinen sanajärjestys. Toisinaan kääntäjä kuitenkin tekee lisäyksiä ja muutoksia. Muutoksista nousee esiin yksi tyyppi: muutamassa tapauksessa al-Bundārī tuo kirjeen lähettäjän aktiivisempaan rooliin – toisinaan taas häivyttää toimijoita taustalle. Tarkastelen näitä tapauksia ja lopuksi vielä muita pieniä muutoksia. Usein kääntäjä myös poistaa joitakin kirjekohtauksen elementtejä, mutta näitä tapauksia en kommentoi. Poistoja ei myöskään ole merkitty taulukoihin kuten luvussa 4. Viittaukset al-Bundārīn tekstiin on annettu taulukon keskimmaisessä sarakkeessa merkinnällä B.

Lisäykset Al-Bundārīn tekemistä lisäyksistä kirjekohtauksiin ei nouse mitään selkeitä lisäystyyppisiä. Esimerkkejä on taulukossa 9.

گزیدند پس موبدی تیزویر سخن گوی و بینادل و یادگیر	6: 318 B 43: 19	ثم أنهضا بعض الدهاة من أعيان الدولتين (رسولا إلى أفریدون وحمله رسائل ... وأمره أن ينهي إلى ذلك الملك الباذخ)
به شاه آفریدون یکی نامه کرد	6: 879a B 48: 10	فكتب إلى أفریدون ... (وأرسل برأسه على رحمه إليه)
سپید نیسنده را پیش خواند دل آگنده بودش همه برفشاند یکی نامه فرمود نزدیک سام	7: 611 7: 612a B 62: 19	فأحضر الكاتب وأمره أن (يضمخ كافور القرطاس بمسك الأنفاس)
پس آن نامه‌ی زال پاسخ نبشت روان را بدان پاسخ اندر سرشت	7: 1503 B 77: 5	(وأمر الكاتب أن) يجيب عن كتاب زال
نوندی ز ساری برون تاختند بپوید نزدیک دستان سام بیارد از آن نامداران پیام	8: 499b 8: 500 B 90: 13	فنفذوا راكبا إلى زاولستان لإنهاء هذا الحال إلى زال (وأمره بالاستعجال والمسارعة) إلى إيصال هذه الرسالة
یکی نامه‌ی بر حریر سپید دیر خردمند بنبشت خوب	12: 616a 12: 617a B 115: 2	فدعا بالكاتب وأمره فكتب (بالمسك) على حریر الأبيض كتابا
بفرمود تا رفت پیشش دیر	12: 668a B 115: 18	وأمر الكاتب (أن) يجيب ملك مازندران عن كتابه) ويكتب أن
یکی نامه بنبشت نزد پدر همه یاد کرد اندرو در به در	12d: 1190 B 171: 21	ثم كتب إلى كیکاوس كتاب (شكایة)

Taulukko 9: Kääntäjän lisäykset kirjekohtauksiin

Tässä aineistossa kääntäjän tekemät lisät ovat pääsääntöisesti tavallista kirjesanastoa. Hän on lisännyt esimerkiksi kirjurin (7: 1503), kiireen (8: 499–500) sekä käskyn vastata kirjeeseen (12: 668). Näissä tapauksissa Firdawsī on varsin niukkasanainen, ja al-Bundārī on päättänyt täydentää kertomusta yksityiskohdilla.

Viidennessä esimerkissä oleva kiireen lisääminen on huomionarvoinen, sillä lähes kaikissa muissa aineiston tapauksissa hän joko poistaa Firdawsīlla olevat maininnat kiireestä tai sisällyttää ne verbivalintaansa (esim. طير). Säkeessä 8: 499 oleva verbi تاختن sisältää ajatuksen kiireestä; al-Bundārī on päättänyt korostaa sitä monisanaisella muotoilulla. Aineiston toisen تاختن-sanan esiintymän, säkeessä 12: 62, hän kääntää verbillä طير.

Kuudennen esimerkin lyhyttä lisäystä selittää se, että myski esiintyy Firdawsīlla usein kirjoituskohtauksissa musteen ainesosana, toisinaan tällöin on kirjoitusmateriaalina tässäkin katkelmassa mainittu silkki. Näin on esimerkiksi säkeessä 12: 869: نبشته یکی عهد او بر حریر / به مشک و می و عود دست دیر, jota al-Bundārīlla vastaa ومنشور من الحریر مكتوب بالمسك السحيق (119: 1).²¹ Usein kääntäjä kuitenkin poistaa yksityiskohdat kirjoitusvälineistä. Aineiston toinen esimerkki myskistä on 7: 611–612, joka on koko kirjekohtausaineiston ainoa riimiproosaa oleva lisäys.

Muutokset Yleisimmät al-Bundārīn tässä aineistossa tekemät muutokset korostavat kirjeen lähettäjän roolia. Tapaukset on listattu taulukossa 10.

Näissä tapauksissa kääntäjä on tehnyt viestin lähettäjistä lauseen subjektin. Firdawsīlla esimerkiksi kahdessa ensimmäisessä tapauksessa lähetti poistuu oma-aloitteisesti, käänöksessä puolestaan viestin antaja ohjaa lähetin poistumaan tai lähettää tämän vastaanottajan luo. Kahdessa jälkimmäisessä esimerkissä subjektina on saapuva viesti ja viestiä omatoimisesti vievä sankari, näissäkin al-Bundārī on korottanut kirjeen lähettäjän subjektiksi.

Useimmissa tapauksissa korotettuna subjektina on kuningas tai sankari,

²¹ En ole ottanut näitä vastaavuuksia huomioon tässä tutkielmassa, sillä kyseessä ei ole kirjeen laatiminen.

فرستاده بشنید گفتار اوی زمین را ببوسید و برگاشت روی	6: 394 B 44: 12	وأشار على الرسول بالرجوع
فرستاده‌ی آمد از نزد اوی به سوی شماساس بنهاد روی	8: 362 B 87: 21	فنفذ رسولا الى شماساس
ازیشان به اغریرت آمد پیام	8: 481a B 90: 3	فأرسلوا الى أغریرت رسالة
بشد طوس و پیغام کاوس برد شنیده سخن ها بدو برشرد	12c: 626 B 141: 10	فأنفذ طوسا الى رستم

Taulukko 10: Lähettäjää korostavat muutokset

joka kirjoittaa alhaisemmalle henkilölle (poikkeuksena on 8: 481a, jossa van-
kina olevat persialaiset kirjoittavat vangitsijalleen). Voisi siis ajatella, että tä-
mä olisi ratkaiseva tekijä – kääntäjä on halunnut korostaa tärkeän hahmon
aktiivisuutta. Näin pienen aineiston perusteella yleistystä ei kuitenkaan voi
tehdä. Lisäksi joka tapauksessa suurin osa eepoksen kirjeistä on kuninkaiden
ja ylimysten lähettämiä. Eepoksen muita kirjekohtauksia tarkastellessa tämä
mahdollisuus on kuitenkin syytä pitää mielessä.

Taulukkoon 11 on koottu muita kääntäjän tekemiä muutoksia. Näistä en-
simmäinen on ikään kuin edellä käsiteltyjen tapausten vastakohta: siinä läh-
tötekstissä passiivilauseen subjektina oleva ratsastaja on kokonaan häivytetty
käännöksestä.

فرستاده شد نزد قیصر ز شاه سواری که اندرنوردید راه	12b: 286 B 125: 20	ثم أرسل الى قیصر ملك الروم
دیر جهاننیده را پیش خواند زبان برگشاد و سخن برفشاند	12d: 1156 B 171: 9	فدعا بکاتبه (وأمره فكتب)
دیر پڑوهنده را پیش خواند سخن های آگنده را برفشاند	12d: 2043 B 179: 20	فاستحضر الكاتب (وكتب اليه كتابا)

Taulukko 11: Muita muutoksia

Viimeiset kaksi muutosta ovat esimerkkejä siitä, kuinka al-Bundārī käyt-
tää کتب-verbiä vakiovastineena Firdawsīn monisanaisemmille kuvauksille. Li-
säksi mielenkiintoinen on vastaavuus : دیر جهاننیده کاتبه, sillä näyttää siltä
kuin al-Bundārī olisi tulkinut lähtötekstissä olevan kirjurin määritteen 'maail-

maa nähnyt’ viittaukseksi subjektina olevan Afrāsyābiin, Turānin hallitsijaan. Firdawsī käyttää usein hallitsijoiden epiteetteinä جهان-alkuisia sanoja (esim. جهانگیر, جهاندار), joten on mahdollista, että kääntäjä on luullut tässä olevan kyse samanlaisesta tapauksesta ja siksi kääntänyt ”hänen kirjurinsa.”

5.2 Arabialaiset lainat Firdawsīlla

Firdawsī käyttää huomattavan vähän arabialaisia lainoja eepoksessaan (Perry 2010). On myös merkillepantavaa, että suuri osa näistä lainoista esiintyy eepoksen johdannossa ja lopussa, jotka eivät suoraan liity eepoksen narratiiviin (Moïnfar 1970: 62). Arabialaisten sanojen käyttö Šāhnāmassa on usein silmiinpistävää.²²

Šāhnāma poikkeaa tässä mielessä muusta persialaisesta kirjallisuudesta, ja siksi onkin kiinnostavaa tutkia al-Bundārīn lähestymistapaa Firdawsīn käyttämään arabialaiseen sanastoon. Moïnfar (id.) on tutkinut arabialaista sanastoa Šāhnāmassa, mutta hän ei ole edennyt työssään tilastointia pidemmälle.

Sanastollisten käännostratkaisujen tutkimista hankaloittaa se, että al-Bundārī on lyhentänyt ja poistanut esimerkiksi taistelukuvauksia, jotka tarjoaisivat sopivan aineiston tietyn semanttisen kentän tutkimukseen. Tämän seurauksena varsinaisia sanastollisia käännosvastineita voi al-Bundārīn käännöksestä löytää vain suhteellisen harvoille sanoille.

Silloin kun vastine löytyy, on syytä katsoa sen ympäröivä konteksti. Jos sana esiintyy ympäristössä, jossa al-Bundārī on tehnyt paljon poistoja ja lyhennyksiä, eikä siis itse ole joutunut poiston kohteeksi, voidaan arvella sanan arabialaisuuden sanoa vaikuttaneen sen säilyttämiseen. Tästä saattaa olla kyse etenkin silloin, kun kyseessä on varsinaisen juonen kannalta mitätön yksityiskohta.

Tutkielman lopuksi tarkastellaan lyhyesti kahta sellaista Firdawsīn käyttämää arabialaista lainasanaa, jotka esiintyvät aineistossa riittävän usein, ja

²² Paikoin jopa siinä määrin, että ne voivat kertoa jotakin Firdawsīn käyttämistä lähteistä, ks. esim. Hämeen-Anttila (tulossa).

که هر کو نبید جوانی چشید به گیتی جز از خویشان را ندید	5: 182 B 33: 8	فإن كل من سكر من جام الغرور في مقبل العمر و ريعان الشبيبة لا يفيق إلا عن ندامة والحازم من خمر الرأي
به می دست بردند و مستان شدند ز رستم سوی یاد داستان شدند همی خورد مهربان چندان نبید که جز خویشان در جهان کس ندید	7: 1561 7: 1562 B 77: 25	فاندفعوا في شرب المدام إلى أن أفرغت الكؤوس وشرق بالخنديس النفوس وطفق مهربان في غمار سكره
چو چشم تذران یکی چشمه دید یکی جام زرین بدودر نبید	12: 390 B 112: 2	فوجد عندها جاما من الرحيق محمرا كذوب العقيق
نیاسود یک تن زمانی ز کار ز چوگان و تیر و نبید و شکار	12b': 16 B 129: 18	فاستراحوا زمانا إلى المناضلة والمعاقرة والملاعبة بالصوافة والأكر

Taulukko 12: نیبذ-sanan vastineet al-Bundārilla

joille al-Bundārilla löytyy riittävän monessa tapauksessa vastine. Sanat ovat نثار ja نیبذ.

Käyn läpi molemman sanan kohdalla ensimmäiset esiintymät Firdawsilla ja niiden vastineet al-Bundārilla. Olen poiminut sanojen esiintymät Wolffin (1935) konkordanssista. Koska Wolffin teos perustuu 1800-luvun editioihin, esiintymät eivät välttämättä kaikissa tapauksissa ole ensimmäiset Khaleghi-Motlaghin edition mukaan. Toisaalta Wolff antaa myös usein esiintymiä, joita Khaleghi-Motlagh ei mainitse edes varianteissaan. Tällä ei kuitenkaan ole merkitystä varsinaisen käännösvastineiden tutkimuksen kannalta, sillä oleellista on riittävän monen tapauksen tutkiminen. Tavoitteena ei kuitenkaan ole tehdä kattavaa tilastollista tutkimusta, vaan vain alustavia havaintoja jatko-tutkimusta silmällä pitäen. Ensimmäisten esiintymien kohdalla havaitaan jo, onko al-Bundārilla taipumus kääntää sana aina samalla tavalla vai käyttäkö hän useita eri käännösvastineita.

نیبذ Tämä 'viiniä' merkitsevä sana esiintyy persiassa myös muodossa نیبذ.

Al-Bundārī ei käytä tätä sanaa kertaakaan käännöksessään tutkielman ai-neiston aikana. Sen sijaan hänellä on sanalle monia muita eri vastineita (tau-lukko 12). Ensimmäisen esiintymän vastine on جام 'malja', mutta käännöksen

وأخرجت ثلاثين ألف دينار برسم النثار	7: 1081 B 68: 5	پس از گنج خضرا ز بهر نثار برون ریخت دینار چون سی هزار
وأبعث نثارا الى حضرته	8: 373 B 88: 3	نثاری فرستم چنان چون سزاست جز آن نیز هرچ ازدر پادشاست
حملناه على رؤوسنا ونثرنا تحت قدمه أرواحنا ونفوسنا	12d: 143 B 155: 7	نمازش بریم و نثار آوریم درخت پرستش به بار آوریم
وأشر على سودابه أن تثر عند دخوله النثرات وكذلك أشر على أخواته وسائر الجواري بنثر الزبرجد والعقيان والمسك والزعفران	12d: 171 12d: 172 B 155: 21	به سوداوه فرمای تا پش اوی نثار آورد گوهر و مشک و بوی پرستندگان نیز با خواهران زبرجد فشانند با زعفران
جاءت ... ومعها عشرة آلاف دينار برسم النثار	12d: 1533 B 175: 24	بیاورد بانو ز بهر نثار ز دینار با خویش تن دههزار
فاستقبلته وأمرت فنثرت عليه نثرات كثيرة	12d: 1705 B 177: 5	پذیره شدش دختر شهریار بپرسید و دینار کردش نثار
فانثالوا على حضرته بالهدايا والتحف	12e: 362 B 189: 20	همه هدیه‌ها ساختند و نثار ز دینار و از گوهر شاهوار
وأمر فنثرها عليه اللؤلؤ والزبرجد والياقوت	12e': 691 B 199: 11	ز گنجش زبرجد نثار آورید بسی گوهر شاهوار آورید

Taulukko 13: نثار-sanan vastineet al-Bundārilla

jälkeen tulevassa lisäyksessä hän on käyttänyt myös sanaا خمر. Toista esiintymää Firdawsilla edeltää toinen viinisana می, ja al-Bundārī on kääntänyt molemmat sanat eri sanoilla: ensimmäistä vastaa مدام ja toista خندریس. Kolmannessa vastineena puolestaan on رحيق. Neljännessä tapauksessa viiniä ei mainita ollenkaan, vain sen juomisen lopputulokseen viittaava معاقره.

Tapauksia, joissa al-Bundārilla ei ole vastinetta sanalle, on useita. Nämä ovat kuitenkin tapauksia, joita al-Bundārī muutenkin lyhentää ja poistaa: esimerkiksi säkeessä 5: 379a on käännöksestä poistettu suora lainaus (نبيد آر و رامشگران را بخوان) ja säkeessä 7: 540 illanvieton kuvaus (همه بود بوس و کنار و نبيد).

نثار Sana tarkoittaa 'levittämistä' tai 'levitettyjä asioita' ja esiintyy lähinnä lahjalistoissa ja vastaavissa yhteyksissä merkitsemässä esimerkiksi kolikoita (taulukko 13).

Ensimmäisen kymmenen esiintymän joukossa on kaksi tapausta, joissa al-Bundārī on lyhentänyt tai poistanut tekstiä siten, ettei vastinetta ole. Näistä ensimmäinen, 7: 1101, on juuri aiemmin kuvatun lahjalistan toisto, jonka al-Bundārī poistaa. Toinen, säkeessä 7: 1161, on suorasta lainauksesta, jonka hän myös ohittaa. Nämäkään tapaukset eivät siis ole mitenkään poikkeuksellisia kääntäjän normaaliin toimintaan nähden (vrt. luku 4.4).

Toisin kuin sanan نبيذ tapauksessa, al-Bundārī näyttää käyttävän säännöllisesti sanan نثار käännösvastineena sanaa itseään arabiassa. Näissä tapauksissa sana siirtyy arabiaan myös syntaktisesti samankaltaisessa rakenteessa, kuten esimerkit نثاري فرستم : أبعث نثارا (7: 1081; 12d: 1533), نثاري فرستم : أبعث نثارا (8: 373) ja نثار أوريم / أوريد : نثرنا / نثر (12d: 143; 12e': 691) osoittavat.

Säkeiden 12d: 171, 172 tapaus on erityisen mielenkiintoinen. Kääntäjä käyttää arabian juurta نثر peräti kolmesti, vaikka alkutekstissä sana نثار esiintyy vain kerran. Ensimmäinen tapaus (أن نثر) kääntää vastaavaa persian rakennetta (تا ... نثار آورد), toinen (النثارات) on yleiskäsitteenä kaikelle maahan levitettävälle asioille ja kolmas (بنثر) on persian فشاندن-verbien käännös.²³ Myös säkeen 12d: 1705 käännöksessä hän käyttää juurta kahdesti, passiivimuotoisena verbinä ja sen subjektina. Tässä tapauksessa alkutekstin tarkennus دينار on jätetty pois.

Vain yhdessä tapauksessa, säkeessä 12e: 362, al-Bundārī ei käytä vastaavaa juurta arabiassa. Tässä säkeessä on myös melko samaa tarkoittava sana هديهها, joka sekin on arabiasta. Tälle al-Bundārī käyttää vastineena saman sanan arabialaista monikkoa هدايا. Kuten poistoja käsiteltäessä 4.4 havaittiin, al-Bundārī poistaa toisinaan saman aihepiirin sanojen toistoa. On mielenkiintoista havaita, että tässäkin tapauksessa hän on tehnyt juuri niin. Syntaktisesti ja semanttisesti نثار-sanan tilalla hänen käännöksessään on تحف. Ortografisesti (ja foneettisesti) نثار-sanalla näyttää kuitenkin olevan vastine hänen käyttä-

²³ Huomionarvoista on myös riimin säilytys säkeen 172 käännöksessä: toinen riimin muodostava sana زعفران on ennallaan, mutta sen kanssa riimin muodostaa al-Bundārīn lisäämä العقيان.

mässään verbissä انثال, jonka valintaan نثار epäilemättä on vaikuttanut.²⁴

Yhteenveto Jo kahden sanan esimerkkiaineistosta ollaan voitu havaita, että Al-Bundārilla ei ollut yhtenäistä lähestymistapaa arabialaisen sanaston kääntämiseen. Päin vastoin, eri sanojen kohdalla hänellä saattoi olla hyvinkin erilainen tapa kääntää.

Esimerkiksi sanan نثار vastineena hän käytti lähes poikkeuksetta samaa sanaa arabiassa. Tämän sanan tapauksessa hän jopa toi sen käännökseensä yleensä lähtötekstin kanssa samanlaisessa syntaktisessä rakenteessa. Toisaalta hän ei (tämän otoksen perusteella) koskaan käyttänyt sanaa نبيذ sen lähtötekstin esiintymän käännösvastineena, vaan valitsi sen vastineeksi useita eri sanoja.

Otos on kuitenkin erittäin pieni, ja tätä tutkimusta olisikin syytä jatkaa muiden sanojen osalta. Arabialaisten lainojen käännöstapoihin on saattanut vaikuttaa esimerkiksi sanojen konteksti tai merkityskenttä.

6 Tulokset

Tutkielmassa on tarkasteltu al-Bundārīn Šāhnāma-käännöstekniikkaa kolmella tasolla. On tutkittu, minkä laajuisia yksiköitä hän kerrallaan työsti ja millaisia lisäyksiä ja poistoja hän tekstiin teki. Toisaalta on tarkasteltu Firdawsīn formulaisen kielen käännösratkaisuja. Kolmanneksi on tutkittu tiettyjen arabialaisten lainasanojen kohdalla tehtyjä valintoja. Vaikka tutkielmassa on käsitelty vain muutamia käännöksen piirteitä, ollaan kuitenkin voitu tehdä havaintoja al-Bundārīn käännösprosessista.

Alkutekstin ja käännöksen yksityiskohtainen vertailu useassa katkelmassa on osoittanut, ettei al-Bundārilla ollut yksinkertaista ja yksipuolista käännöstapaa. Joissakin katkelmissa hän seuraa alkutekstiään tarkasti, toisinaan taas

²⁴ Toinen mahdollinen selitys periaatteessa on, että al-Bundārī olisi tapansa mukaan käyttänyt nomina nثار käännöksessään, mutta teksti olisi myöhemmin korruptoitunut nykyiseen muotoonsa. Tälle ei kuitenkaan ole käsikirjoitusevidenssiä, ja tarkan selityksen antaminen ei ole yksinkertaista, joten ylläoleva selitys on todennäköisempi.

referoi useita säepareja vain muutamalla sanalla. Usein käännösyksikkönä on säepari, joka vastaa muillekin käännöksille tyypillistä käännösyksikköä, virkettä (Malmkjær 2001: 286). Käännösyksikkönä hänellä saattaa olla tekstikatkelman sijaan myös ajatus (vrt. Sorvali 2004: 360), kuten taulukon 4 säkeen 506 tapauksessa nähtiin.

Sana- ja lauseketasolla al-Bundārīn käännöksestä on havaittavissa joitakin tendenssejä. Esimerkiksi siinä missä Firdawsī viittaa henkilöihin usein näiden ominaisuuksien kautta (kuten *چهره خوب* ja *هزیمند*), al-Bundārī ei näin koskaan tee. Hän viittaa henkilöihin vain nimillä, pronominilla tai yleisnimillä (kuten *رسول* tai *ملك*). Tapaa voidaan selittää sillä, että attribuuttien mainitseminen ei ole juonen kannalta välttämätöntä. Toisaalta tämä ei kuitenkaan voinut olla kääntäjän yleinen periaate, sillä kuten ollaan havaittu, hän myös lisäsi juonen kannalta epäoleellista ainesta.

Usein al-Bundārīn lisäämä aines on riimiproosaa tai muodostaa riimin tai sisäsoinnun ympäröivän, Firdawsīlta käännetyn materiaalin kanssa. Tutkielman aineiston perusteella ei voitu tehdä päätelmiä siitä, eroavatko tällaiset lisäykset esimerkiksi kontekstiltaan sellaisista, joissa riimiä tai sisäsointua ei muodostu. Lisäksi ollaan nähty kaksi tapausta, joissa kääntäjä vaikuttaa epäonnistuneen riimin luomisessa.

Yksittäisten sanojen käännöstapojen osaltakin ollaan tehty erilaisia havain-
toja. Joidenkin sanojen kohdalla (esim. kirjesanaston *نامه*, *نبشتن*) kääntäjä on poikkeuksetta käyttänyt yhtä tiettyä arabiankielistä sanaa. Hänellä on myös ollut vakiokäännöksiä alkutekstin monipuolisen sanaston kääntämistä varten (esim. *رسول* ja *کتب*). Tätä voidaan selittää pyrkimyksellä pitää käännöksen sanasto suppeana – ehkä al-Bundārī historioitsijana ei kokenut tarvetta luoda kirjallisesti mahdollisimman taidokasta tuotosta.

Toisaalta päinvastaisiakin taipumuksia on havaittavissa – kirjesanastossa muutamilla verbeillä on useita käännösvastineita. Aineiston suppeuden vuoksi tätä vaihtelua voi yrittää luokitella ja selittää vain varovasti.

Aineistosta on löytynyt myös kaksi tapausta, joissa kääntäjä vaikuttaa teh-

neen virheen. Näistä ensimmäinen on Arabiaan viittaava persialainen ilmaus *دشت (سواران) نيزه‌وران*, jota al-Bundārī ei nähtävästi ole ymmärtänyt – hän on joko poistanut koko ilmauksen tai sekoittanut sen aiemmin mainitun maan kanssa. Toinen tapaus on taulukon 6 säkeessä 747a esiintynyt *کوه*, jonka kääntäjä on joko lukenut tai ymmärtänyt muodossa *کوه*.

Aineistossa on myös kolme tapausta, joissa jonkinlainen vapaa assosiaatio on vaikuttanut kääntäjän tekemään sanavalintaan. Tällaisiksi tulkittuja esimerkkejä ovat äänteellisesti ja ortografisesti nominia *نثار* muistuttava verbi *انثال* (luku 5.2), samoin nominia *هيون* muistuttava *هجين* (luku 5.1) verbi *عين* ’nimittää’ verbin *نگريدن* ’katsoa’ vastineena ’silmaa’ tarkoittavan kantasanan *عين* kautta (taulukko 3: 272).

Olemme nähneet muutamia esimerkkejä kotoistavasta käännösstrategias-
ta. Vaikka kääntäjä ei olekaan pyrkinyt kirjoittamaan koko eeposta uudestaan arabinäkökulmasta, löytyy muutamia tapauksia, joissa persialaiseen kulttuuriin liittyviä elementtejä on jätetty kääntämättä. Kaikkein selkeimmin tämä näkyy sanojen *کی* ja *کیانی* kohdalla, joita al-Bundārī ei koskaan käänne. Yhdessä tapauksessa (taulukko 3: 280b) hän myös tekee lisäyksen, joka selittää kontekstia lukijalle, joka ei todennäköisesti tunne persialaisten historiaa yhtä hyvin kuin Firdawsīn yleisö.

Voidaanko al-Bundārīn tekstiä pitää käännöksenä? Täysin teoreettisesti ajateltuna (ks. esim. Toury 1995: 33–35) se täyttää käännöksen määritelmän: se on syntynyt tietyn prosessin kautta tietystä lähtötekstistä. Esimodernien kääntäjien ensisijaisena tavoitteena ei ehkä ollutkaan välittää alkutekstin sanat, lauseet ja kohtaukset toiselle kielelle, vaan luoda hyvä kirja, ja al-Bundārī näyttää toimineen juuri näin. Jossain määrin kääntäjän toimintaa selittää hänen aikansa yleinen lähestymistapa tekstin välittämiseen, jossa muutokset ja lisäykset olivat hyväksytyjä.

Nykyterminologiaa käyttäen al-Bundārīn Šāhnāma-käännöstä voinee kutsua mukaelmaksi, koska sillä on yhteisiä piirteitä muiden mukaelmina pidettyjen tekstien kanssa (vrt. esim. Bastin 2001). Toisaalta tekstiä voi epäilemät-

tä kutsua vapaaksi käännökseksi, vaikka termi onkin ongelmallinen. Robinson (2001) peräänkuuluttaakin vapaiden käännösten monimuotoisuuden tutkimista. Al-Bundārīn käännös – ja keskiajan arabialais-islamilaisten maailman käännökset yleensäkin – tarjoavat siis mielenkiintoista aineistoa myös käännöstietelle laajemmin.

7 Lopuksi

Tutkielmani on vain pintaraapaisu erittäin mielenkiintoiseen käännökseen. Vaikka edellä kuvatut tapaukset tarjoavatkin yleiskuvan käännöksen toiminnasta, moni kysymys jäi vaille vastausta. Tutkielmassa on keskitytty käännösratkaisujen kuvaamiseen; seuraava vaihe olisi selittää käännöksen toimintaa esimerkiksi kulttuurisilla seikoilla. Tätä varten käännöstä pitäisi verrata muihin tutkittuihin käännöksiin. Tutkimista kuitenkin hankaloittaa jo aiemmin todettu samantyyppisten käännösten käytännössä olematon määrä.

Jos al-Bundārīn käännöstopaa haluaa tutkia lisää, voisi esimerkiksi tarkastella rakenteellisia kysymyksiä (kuten luvussa 4) eepoksen loppupuolella. Ensimmäisessä tapaustutkimuksessani esimerkkeinä käyttämäni katkelmat ovat eepoksen alun mytologisesta osasta: al-Bundārīn käyttämä käännöstyylisi ja -strategia voi olla hyvinkin erilainen verrattuna historiallisista henkilöistä kertoviin osiin. On myös mahdollista, että historiallisten henkilöiden ja tapahtumien yhteydessä käännöksen toimittaja tuo ilmi omia näkemyksiään.

Toisaalta kieliopin kannalta mielenkiintoinen tutkimuskohde voisi olla lausetason käännösvastaavuuksien tarkka rakenteellinen analyysi, eli sen tutkiminen, käännöskö al-Bundārī esimerkiksi pää- ja sivulauseet, partitiivit ja relatiivilauseet vastaavalla rakenteella.

Šāhnāma on yksi osa laajaa persian- ja arabiankielistä persialaisten historiaa käsittelevää kuninkaiden kirja -traditiota. Historioitsijat käyttivät tähän perinteeseen kuuluvia teoksia lähteinään, ja al-Bundārīkin ottaa muista teoksista joitakin lyhyitä kertomuksia, kuten tekstin toimittaja ‘Azzām osoittaa

(toimittajan esipuhe, s. 99–100). ‘Azzām kuitenkin väittää, että al-Bundārī ei ”mainitse sanaakaan muista kirjoista kertomatta siitä.” Kuten ollaan huomattu, tältä ei tässä tutkielmassa käsiteltyjen otteiden perusteella vaikuta. Kaikille al-Bundārīn lisäyksille ei kuitenkaan löydy lähdettä muista teoksista, joten suullisella perinteelläkin voi olla osansa. Lisäksi voisi tutkia sitä, missä määrin muut historiateokset vaikuttavat epäsuorasti al-Bundārīn käännökseen esimerkiksi sanavalintojen muodossa. Erityisesti näitä lisäyksiä voisi verrata al-Ta‘alibīn (k. 1038) teokseen *Ġurar ḥabār mulūk al-Furs wa-siyaruhum*, joka kertoo Firdawsīn Šāhnāman kanssa osapuilleen samat tarinat, mutta arabiaksi ja proosassa.

Kääntämisellä oli merkittävä rooli tekstien välittymisessä arabialais-islamilaيسessa maailmassa. Kun tekstien välittymistä haluaa tutkia laajemmin ilmiönä, on tutkittava millaisia käännökset ovat. Tieteellisten tekstien käännöksiä on jo tutkittu, mutta historialliset ja kaunokirjalliset tekstitkin kaipaavat huomiota. Tässä tutkielmassa ollaan käsitelty yhtä tapausta, mutta vasta sen vertailu muihin käännöksiin näyttää, oliko al-Bundārīn tyyli tyypillinen vai omaperäinen, ja miten se suhtautuu tekstien välittymiseen laajemmin.

Kun tekstin tytärkäännöksiä hyödynnetään tekstikritiikissä, on tunnettava (käännöksen oman tekstihistorian lisäksi) kääntäjän tyyli ja ominaispiirteet. Vain tämän jälkeen voidaan pyrkiä tunnistamaan kääntäjän toiminta tekstikriittisesti monimutkaisissa tapauksissa. Vaikka al-Bundārīn käännöstä onkin hyödynnetty uusimmissa Šāhnāman editioissa, kääntäjän tyylin tarkempi tutkimus parantaa sen käyttämisen laatua. Al-Bundārīn käännös on yksi varhaisimpia Šāhnāman kirjallisia jäänteitä, ja sen tekstikriittinen arvo onkin tunnustettu. Mitä kirjaimellisemmin kääntäjä olisi seurannut lähtötekstiään, sitä helpommin käännöksen kautta päästäisiin lähemmäs sitä, mitä Firdawsī itse sepitti. Kuten tämän tutkielman aikana on käynyt ilmi, al-Bundārī ei seurannut lähtötekstiään orjallisesti. Nyt Firdawsīn lähestyminen vaatii tämän käännöksen syvällistä tutkimista.

Lähteet

- Al-Bundārī** Fath̄ ibn ʿAlī al-Bundārī Iṣfahānī, käänt. *Kitāb al-Šāhnāmah*, 2 osaa. Toim. ʿAbd al-Wahhāb ʿAzzām. 1932. Kairo. (Uusintapainos 1970. Tehran.)
- Firdawsī, ed. Khaleghi-Motlagh** Abu'l-Qasem Ferdowsi. *The Shahnameh*, 8 osaa. Toim. Djalal Khaleghi-Motlagh. Persian Text Series; New Series, no. 1–8. 1988–2008. New York: Persian Heritage Foundation.
- Firdawsī, ed. Moskova** Firdousī. *Šāh-nāme, kritičeskij tekst*, 9 osaa. Toim. E. E. Bertels et al. 1960–1971. Moskova.

Kirjallisuus

- Aejmelaeus, Anneli (2007). *On the Trail of the Septuagint Translators: Collected Essays*. Leuven: Peeters. Korjattu ja laajennettu painos.
- Bakker, Matthijs, Cees Koster & Kitty van Leuven-Zwart (2001). Shifts of translation. Teoksessa Mona Baker, toim., *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, s. 226–231, Abingdon: Routledge.
- Bastin, Georges L. (2001). Adaptation. Teoksessa Mona Baker, toim., *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, s. 5–8, Abingdon: Routledge.
- Bosworth, Clifford E. (1983). The Persian impact on Arabic literature. Teoksessa A. F. L. Beeston, toim., *Arabic literature to the end of the Umayyad period*, s. 483–496, The Cambridge History of Arabic Literature, Cambridge: Cambridge University Press.
- Catford, John C. (1965). *A Linguistic Theory of Translation: An Essay in Applied Linguistics*. London: Oxford University Press.
- Davidson, Olga M. (1994). *Poet and Hero in the Persian Book of Kings*. London: Ithaca.

- Davis, Dick (1996). The Problem of Ferdowsi's Sources. *Journal of the American Oriental Society* 116 (1): 48–57.
- Endress, Gerhard & Dimitri Gutas, toim. (1992–). *A Greek and Arabic Lexicon*. Handbook of Oriental Studies. The Near and Middle East. Leiden: Brill.
- Giunshvili, Jamshid Sh. (2005). Šāh-nāma translations ii. Into Georgian. Encyclopaedia Iranica, Online Edition. Saatavilla <http://www.iranicaonline.org/articles/sah-nama-translations-ii-into-georgian>, katsottu 19.3.2014.
- Hassanabadi, Mahmoud (2010). One Epos and Some Ruckus: In Search of Lost Sources of the Shāhnāme (Review Article). *Orientalia Suecana* 59: 193–206.
- Houtsma, M. Th. (1960). Al-Bundārī, al-Faḥḥ ibn ʿAlī. Teoksessa *Encyclopædia of Islam, New Edition*, vol. I, s. 1309, Leiden: E. J. Brill.
- Hämeen-Anttila, Jaakko (2013). Al-Kisrawī and the Arabic translations of the Khwadāynāmag. Teoksessa Sylvia Akar, Jaakko Hämeen-Anttila ja Inka Nokso-Koivisto, toim., *Travelling through Time: Essays in honour of Kaj Öhrnberg, Studia Orientalia*, vol. 114, s. 65–92, Helsinki: Suomen Itämainen Seura.
- Hämeen-Anttila, Jaakko (tulossa). Armāyīl and Garmāyīl: the Formation of an Episode in Firdawsī's Shāhnāme. *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*.
- Koller, Werner (1997). *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Wiesbaden: Quelle & Meyer. 5., päivitetty painos.
- Kujamäki, Pekka (2013). Vertaileva kääntäjä, vertaileva tutkija: kieltenvälinen vertailu käännöstieteessä. Teoksessa Leena Kolehmainen, Matti Miestamo & Taru Nordlund, toim., *Kielten vertailun metodiikka*, s. 355–395, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Lazard, Gilbert (1975). *The Rise of the New Persian Language*. Teoksessa R. N. Frye, toim., *The period from the Arab invasions to the Saljuqs, The Cambridge history of Iran*, vol. 4, s. 595–632, Cambridge: Cambridge University Press.
- Malmkjær, Kirsten (2001). Unit of translation. Teoksessa Mona Baker, toim., *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, s. 287–288, Abingdon: Routledge.
- Moïnfar, Mohammad Djafar (1970). *Le vocabulaire arabe dans le Livre des rois de Firdausi: Étude philologique et de statistique linguistique*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Nöldeke, Theodor (1979). *The Iranian national epic or the Shahnamah*. Philadelphia: Porcupine press. Saksankielinen alkuteos *Das iranische Nationalepos*, 2. laitos 1920.
- Paul, Ludwig (2000). The language of the Šāhnāme in historical and dialectal perspective. Teoksessa *Papers Presented at the Second Ferdowsi Conference*, Center for the Great Islamic Encyclopedia, Tehran, Iran, August 21–28, 2000, ILEX Foundation.
- Perry, John (2009). The Origin and Development of Literary Persian. Teoksessa J. T. P. de Bruijn, toim., *General Introduction to Persian Literature*, s. 43–70, *A History of Persian Literature*, London: I. B. Tauris.
- Perry, John (2010). Šāh-nāma v. Arabic words. Encyclopaedia Iranica, Online Edition. Saatavilla <http://www.iranicaonline.org/articles/sah-nama-v-arabic-words>, katsottu 19.3.2014.
- Pym, Anthony (2010). *Exploring Translation Theories*. Lontoo/New York: Routledge.
- Rayfield, Donald (2010). *The Literature of Georgia – A History*. London: Garnett Pres. 3., korjattu ja laajennettu painos.

- Reynolds, L. D. & N. G. Wilson (2013). *Scribes and Scholars: A Guide to the Transmission of Greek and Latin Literature*. Oxford: Oxford University Press. 4. painos.
- Robinson, Douglas (2001). Free translation. Teoksessa Mona Baker, toim., *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, s. 87–90, Abingdon: Routledge.
- Ruland, Hans-Jochen (1978). *Die arabische Übersetzung der Schrift des Alexander von Aphrosidias über die Sinneswahrnehmung*. Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. 1, Philologisch-historische Klasse, 5. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Rypka, Jan (1968). History of Persian literature up to the beginning of the 20th century. Teoksessa Jan Rypka & Karl Jahn, toim., *History of Iranian literature*, s. 69–352, Dordrecht: Reidel Publishing Company.
- Shahbāzī, A. Shāpūr (1991). *Ferdowsī: A Critical Biography*. Cambridge, MA: Harvard University.
- Shamma, Tarek (2009). Translating into the Empire – The Arabic Version of Kalila wa Dimna. *The Translator* 15 (1): 65–86.
- Sorvali, Irma (2004). The problem of the unit of translation: A linguistic perspective. Teoksessa Juliane House ja Brigitte Schultze Harald Kittel, toim., *Übersetzung: Ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung, Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 26*, vol. 1, s. 354–362, Berlin: Walter de Gruyter.
- Steingass, Francis Joseph (1963 [1892]). *A Comprehensive Persian-English Dictionary: Including the Arabic words and phrases to be met with in Persian literature*. Lontoo: Routledge & Kegan Paul. 5. painos.
- Toury, Gideon (1995). *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.

Van Leuven-Zwart, Kitty M. (1989). Translation and Original: Similarities and Dissimilarities, I. *Target* 1 (2): 151–181.

Van Leuven-Zwart, Kitty M. (1990). Translation and Original: Similarities and Dissimilarities, II. *Target* 2 (1): 69–95.

Vullers, Johann August (1833). *Chrestomathia Schahnamiana*. Bonn.

Wolff, Fritz (1935). *Glossar zu Firdosis Schahname*. Hildesheim: Georg Olms.